

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İRAQIN XARİCİ SİYASƏTİ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR KONTEKSTİNDƏ (1970-2010-cu illər)

İxtisas: 5502.01 – Ümumi tarix

Elm sahəsi: – Tarix

İddiaçı: **Aidə Rəhim qızı Bağirova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2021

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universiteti Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər: AMEA-nın həqiqi üzvü,
tarix elmləri doktoru
Nailə Məmmədali qızı Vəlixanlı

AMEA-nın həqiqi üzvü,
tarix elmləri doktoru, professor
Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudov

tarix elmləri doktoru, professor
İkram Kərim oğlu Ağasiyev

tarix elmləri doktoru, professor
Şirxan Dadaş oğlu Səlimov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED. 2.20 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: _____ tarix elmləri doktoru, professor
İbrahim Xudaverdi oğlu Zeynalov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: _____ tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kəmalə Telman qızı Nəcəfova

Elmi seminarın sədri: _____ tarix elmləri doktoru
Lalə Cavid qızı Hüseynova

I. DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İraqın müasir tarixi böyük sosial-siyasi sarsıntılardan keçmişdi. Milli dövlətçiliyin bərqərar olması, siyasi müstəqilliyin qazanılması çətin, ağır və mürəkkəb proseslərlə müşayiət olunmuşdu. 40 il ərzində Yaxın Şərqdə Qərbin dayağı olmuş İraqın siyasi və iqtisadi suverenlik əldə etməsi üçün milli qüvvələrə təxminən bir o qədər də vaxt lazım oldu. İraqın müasir tarixində respublika mərhələsinin əsasını qoyan 1958-ci il iyul inqilabı ölkənin sosial-iqtisadi və siyasi inkişafının başlıca vəzifələrinin, xarici siyasətin təxirəsalınmaz problemlərinin həlli üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Lakin yalnız hərbi çevriliş nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş Bəəs* partiyası ölkənin inkişafının əsas tendensiyalarının təməlini qoya bildi. Mürəkkəb daxili siyasi və xarici problemlərin həlli üçün radikal millətçi partiyanın rolunun artırılması, dayaqlarının möhkəmləndirilməsi zəminində mərkəzləşdirilmiş partiya-siyasi sisteminin yaradılması və cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə çevrilməsi yolu tətbiq olundu.

Bəəs partiyasının 35 ilə yaxın hakimiyyət dövrü İraq cəmiyyətinin bütün sahələrində mühüm proseslərin özəyini təşkil etməklə yanaşı ölkənin qeyri-bərabər, bəzən ziqzaqlı inkişafının əsasında dayanan ziddiyyətləri özündə cəmləşdirmişdir. Bəəsin ümummilli ideologiyaya çevrilməsi İraqın siyasi sisteminin “bəəsləşdirilməsi” ilə müşayiət olunurdu. Bu xətt bilavasitə Səddam Hüseynin başçılığı altında həyata keçirilirdi. O, ölkənin tarixində ilk dəfə olaraq cəmiyyətin idarəedilməsində təkpartiyalı sistem quraraq onun tədricən şəxsi diktaturaya çevrilməsinə nail oldu.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən bir son 30 ildən artıq zaman ərzində İraq və onun ətrafında cərəyan edən proseslərin beynəlxalq münasibətlərin episentrində durması idi. XX əsrin son onilliyi – XXI əsrin əvvəllərində İraq problemi əsil pik

* Bəəs – ərəbcə “dirçəliş” deməkdir. Partiyanın tam adı – “Ərəb Sosialist Dirçəliş Partiyası”dır (ƏSDP).

nöqtəsinə çatmışdı; beynəlxalq siyasətin nəhəng çarxı onun ətrafında fırlanaraq, demək olar ki, dünyanın və regionun bütün əsas siyasi və iqtisadi “güc” mərkəzlərini bura cəlb etmişdi. Bu mənada Bəəs iqtidarı dönəmi və onun süqutundan sonrakı ilk illərdə Yaxın Şərqi açar dövlətlərindən olan İraqın xarici siyasətinin əsas mərhələləri, istiqamətləri və vektorlarının kompleks şəkildə araşdırılmasına həsr olunmuş dissertasiya işi nəinki rəsmi Bağdadın xarici siyasət kursunu, habelə bütövlükdə Yaxın Şərqdə, Ərəb dünyasında, özəlliklə də Körfəz* zonasındakı mövcud beynəlxalq münasibətləri və siyasi prosesləri izləmək imkanı yaradır. Regional sistemdə, dövlətlər arası dinamikada və dünya siyasətində İraqın rolunun və yerinin öyrənilməsi, xüsusən də XX əsrin 90-cı – XXI əsrin əvvəllərində İraqın Qərblə, əsasən ABŞ-ın və bəzi regional “güc mərkəz”lərinin maraqlarının qlobal səviyyədə toqquşması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Müəllif tədqiqatın mərkəzinə İraqın Yaxın Şərqi Ərəb və qeyri-Ərəb dövlətləri, Qərbin aparıcı dövlətləri və SSRİ başda olmaqla Şərqi blokuna daxil olan ölkələrlə münasibətlərinin dinamikasını, xarici siyasət kursunun təkamülünü qoyaraq, ilk növbədə diqqəti siyasi aspektlərə və bu ölkənin xarici siyasətinin formalaşmasına təsir edən amillərə yönəltməyi zəruri hesab edib. Mövzunun araşdırılmasında əsas diqqət hakim Bəəs partiyasının İraqı tədricən Ərəb dünyasının lider dövlətinə, Yaxın Şərqdə “güc mərkəzinə” çevrilməsinə yönəldilsə də, Bəəs ideologiyasının bəzi prinsiplərinin tətbiqi, onun Ərəb dünyasındakı “xüsusi missiyası” uğrunda mübarizəsinə də toxunulmuşdur. Bəəs iqtidarının ilkin mərhələsində, İraq-İran müharibəsi, Küveyt böhranı və böhrandan sonrakı dövrdə, habelə 2003-cü il müharibəsi ərəfəsində İraqın beynəlxalq birliklə münasibətlərin kəskinləşməsi mərhələsində, müharibədən sonrakı illərdə yeni hakimiyyətin ətraf dünya ilə dəyişmiş formatda əlaqələrinin qurması dövrlərində İraqın xarici siyasətinin başlıca istiqamətlərinin, xarici siyasət kursunu

* Elmi və siyasi ədəbiyyatda bu region Fars (İran), qismən – Ərəb və hətta Bəsra körfəzi adlandırılır. Müxtəlif yorumlara yol açmamaq üçün biz bu regionu Körfəz adı altında qeyd edəcəyik.

formalaşdırın amillərin təhlili həm elmi, həm də tətbiqi maraq kəsb edir. Dissertasiya işini fərqləndirən cəhətlərdən biri də yuxarıda sadalanan problemlərin beynəlxalq münasibətlərin geniş kontekstində, qlobal və regional tendensiya və çağırışlar fonunda tədqiq olunmasıdır.

Araşdırılan mövzu Azərbaycan tarixşünaslığında kompleks şəkildə indiyə kimi öyrənilməmişdir. Halbuki İraq rejiminin müxtəlif mərhələlərdə xarici siyasət addımlarının mümkün qədər obyektiv və qərəzsiz, ideologiyasız və tərəfsiz öyrənilməsinə imkan verən xüsusi araşdırmaların olmaması müasir İraqın köklü problemlərinin təhlilini, daxili və xarici inkişafının mürəkkəb proseslərinin qiymətləndirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir. Bəsin yürütdüyü xarici siyasət kursu kifayət qədər ziddiyyətli idi, burada sağlam pragmatizm və avantürizm, balanslaşdırılmış yanaşma və ifrat radikalizm bir-birini təqib edirdi.

Bu baxımdan dissertasiya işi Bəes dönəmində və onun süqutundan sonrakı ilk illərdə İraqın xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini, istiqamətlərini, mərhələlərini və vektorlarını əhatə edən problemləri geniş beynəlxalq və regional münasibətlər kontekstində araşdırmaq məqsədi daşıyan ilk cəhddir.

Dissertasiya üzərində iş prosesində tədqiq olunan mövzu ilə bağlı Azərbaycan, rus, ingilis, türk və ərəb dillərində çoxlu sayda ilk mənbə, ümümləşdirilmiş tədqiqat əsəri, monoqrafiya, memuar ədəbiyyatı, habelə elmi və analitik məqalələr öyrənilmiş, təhlil edilmiş və tənqiqi yanaşılmışdır. Mövzunun spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, elmi dövrüyyəyə yeni ilk mənbələr cəlb olunmuşdur.

Dissertasiya işinin tədqiqi zamanı İraqda hakimiyyətdə olan Bəes partiyasının çoxsaylı sənədləri, o cümlədən partiyanın ümumərəb və regional qurultaylarında qəbul olunmuş proqramlar, bəyannamələr, qətnamələr və müraciətlər; partiya liderlərinin məqalə və rəsmi çıxışları; partiyadaxili bülletenlər, müxtəlif analitik təlimatlar, icmallar və s. hərtərəfli təhlil edilmişdir.

Bəəsin materialları arasında partiyanın yarandığı gündən çoxsaylı sənədləri özündə ehtiva edən “Bəəsin mübarizəsi”¹ adlı 11-cildlik toplu xüsusi qeyd olunmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, İraq Bəəsinə aid bir sıra sənədlərin burada yer almaması toplusunun tədqiqat üçün önəmini nisbətən azaldır. Partiyanın İraqdakı fəaliyyətinə kölgə sala biləcək bəzi məsələlərin qapalı saxlanması marağından irəli gələrək tərtibatçılar partiyanın regional qurultaylarının bir sıra qətnamələrini, 1963-cü ildə partiyanın qısa müddətli hakimiyyət dönəmində daxili memorandum və digər partiyadaxili sənədləri topluya daxil etməmişdilər.

Tədqiqatda İraqın sosial-iqtisadi və siyasi problemləri, xarici siyasəti ilə bağlı Bəəsin ümumrəb və regional qurultaylarının sənədlərindən² geniş istifadə olunması rəsmi sənədlərin təhlili əsasında partiyanın təməl prinsiplərini, onun strateji kursunu və taktiki gedişlərini, beynəlxalq və regional problemlərə, özəlliklə də İraqa yönəlik baxışlarının dəyişməsinə izləməyə imkan vermişdir.

İraq Bəəsinin xarici siyasət məsələləri ilə bağlı sənəd və materialların hərtərəfli təhlili hakim partiyanın ideya-siyasi platformasının təkamülünü izləmək, həmçinin beynəlxalq və regional münasibətlər sahəsində onun fəaliyyət proqramı haqda geniş bilgi əldə etmək imkanı yaratmışdır.³ Bu mənbələrin dəyəri ondan ibarət

¹ نضال البعث في سبيل الوحدة و الحرية و الاشتراكية، ١٩٧٦-١٩٤٢، ج ١١ - ١ - بيروت، دار الحكمة، ٥٦٠

² Арабская нация едина, ее миссия бессмертна. Партия Арабского Социалистического Возрождения. Иракский регион. Политический отчет восьмого регионального съезда / - Хельсинки: [б.и.], - 1975. - 190 с.; Arab Ba'th Socialist Party. The Political Manifesto of the 10-th National Congress / - Beirut: Dar al-Talia, - 1970. - 128 p.; Some theoretical principles approved by the 6-th National Congress / - Beirut: Dar al-Talia, - 1964. - 100 p. The Political Report adapted by the 8-th Regional Congress of the Arab Ba'th Socialist Party in Iraq / - Baghdad: Dar at-Talia, - 1974. - 170 p.; The Political Report of the 9-th Congress of the Arab Ba'th Socialist Party in Iraq / - Baghdad: Dar at-Talia, - 1982. - 159 p. The Political Statement of the 7-th Regional Conference of the Socialist Arab Ba'th Party / - Baghdad: Al-Hurriya, - 1969. - 83 p.

³ الجمهورية العراقية الجمهورية العراقية . وزارة الخارجية . النزاع العراقي الايراني مزاعم ايران. بغداد، ١٩٦٥ الجهود السلام الدولية لا يقاف العراقية. وزارة التخطيط احصاءات التجارة الخارجية ، بغداد، ١٩٧٥ الحرب العراقية الايرانية، بغداد، المستقبل، ١٩٨٥، ١٥٧ ص ٨١ بيان القيادة القومية و مجلس قيادة الثورة و

idi ki, orada İraqın “ərəb siyasətinin” əsas aspektləri araşdırılır, regionun Ərəb və qeyri-ərəb dövlətləri ilə əlaqələrinin xüsusiyyətləri haqda bilgiler verilir.

Mövzunun araşdırılmasında Bəəs ideoloqları – Mişel Əfləq və İlyas Fərəhin⁴, habelə İraq lideri Səddam Hüseynin⁵ çıxış, açıqlama, məqalə, kitabları və s. istifadə olunmuşdur. Əsasən təbliğat xarakterli olan bu mənbələrdə onların mövqə və baxışları, Bəəs ideologiyasının əsasları, regionda cərəyan edən siyasi proseslərin təsiri altında partiya nəzəriyyəsinin dəyişikliklərə uğraması, Ərəb dünyasının aktual problemlərinin həlli yolları, istifadə edilən vasitələr və s. əks olunmuşdu. S. Hüseynin çıxışlarında isə yuxarıda göstərilən məsələlərlə yanaşı İraqı regionun lider dövləti və Ərəb dünyasındakı “xüsusi missiyasını” həyata keçirilməsi yolunda atdıqları addımların nəzəri əsaslandırılması cəhdləri aydın sezilirdi. Müəyyən faktoloji material İraq Respublikasının Qanunları, hökumətin, müxtəlif

القيادة القطرية لحزب البعث العربي الاشتراكي حول مشروع الملك حسين حول اقامة المملكة العربية المتحدة الوثائق العربية، ١٩٧٦-١٩٧٦، ١٩٧٠، بيروت، دار الحكمة، ٥٩٦ ص بيان مجلس وزراء خارجية الدول العربية، القاهرة، المنار، ١٩٩٠، ١٤٠ ص بيان المباحثات العراقية الكويتية اثناء زيارة السيد مرتضا سعيد عبد البقي عضو مجلس قيادة الثورة و زير الخارجية العراقية للكويت، بغداد، الثورة، ١٩٧٢، ١٩ ص عفلق م. معركة المصير الوحيد، عفلق م. فى سبيل البعث، بيروت، دار الحكمة، ١٩٧٥، ٣٢٥ ص 4 فرح !. تطور الايديولوجية العربية المعاصرة، بيروت، دار بيروت، دار الحكمة، ١٩٧٥، ٢٩٨ ص فرح !. تطور الايديولوجية العربية الثورية، بيروت، المنار، ١٩٧٢، الحكمة، ١٩٧١، ٢٩٨ ص

⁵Выступление Саддама Хусейна по телевидению. 19.03.2003: [Elektron resurs] /URL: <http://www.aljazeera.net/channel>; Министерство культуры и информации. Интервью С.Хусейна для иностранных журналистов /– Багдад: Дар-аль-мамун, – 1989. – 59 с.; Министерство культуры и информации. Саддам Хусейн по случаю 12-ой годовщины революции 17 июля / – Багдад: Дар-аль-мамун, – 1980. – 45 с.; Министерство культуры и информации. Пресс-конференция С.Хусейна по поводу войны с Ираном / – Багдад: Дар аль-Мамун, – 1982. – 72 с.; Hussein, S. On Social and Foreign Affairs in Iraq / – Baghdad: Al-Thawra, – 1981. – 123 p.; President Saddam Hussein’s Speech on Army Day/ – Baghdad: Al-Thawra, – 1986. – 74 p.; ص اراء الدين و الميراث ، بغداد، الثورة، ١٩٧٩، ٢٩١ ص حسين ص. ارادها الله شرفا و عزا و مجدا، بغداد، دار الحرية، ١٩٩٢، ١٩٣ ص حسين ص. جيش الشعب، بغداد، الثورة، ١٩٩٨، ١٧٣ ص حسين ص. العراق و السياسة الدولية ، بغداد، دار التليعة، ١٩٨١، ١٩٦ ص حسين ص. العلان القومي: استجابة لدعوة المولىات القومية ، بغداد، الثورة، ١٩٨٠، ١٠٥ ص

nazirliklərin fərmanları, bəyanatları, qərarları⁶, həmçinin rəsmi statistik toplulardan⁷ götürülmüşdür.

Tədqiqatın mənbə bazası kimi Beyrutdakı Amerika Universitetinin nəşri olan – “Ərəb sənədləri”⁸ adlı dövrü toplusu istifadə edilmişdir. Orada İraqın digər Ərəb ölkələri ilə əlaqələrinə dair sənədlər, o cümlədən müxtəlif bəyannamələr, birgə bəyanatlar, ikitərəfli danışıqlar haqqında rəsmi bilgilər, dövlət və hökumət başçılarının, müxtəlif nümayəndə heyətlərinin səfərləri və s. öz əksini tapmışdı.

BMT, ƏDL, İƏT, KƏDƏŞ kimi beynəlxalq və regional strukturların⁹, Ərəb ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarının

⁶Выступление Постоянного представителя Ирака при ООН г-на ад-Дури на пленарном заседании Совета Безопасности: [Электронный ресурс] /URL: <http://www.un.org/arabic/peace/unmovic/iraq.htm>.; Письмо министра иностранных дел Ирака Наджи Сабри на имя Генерального секретаря ООН, 13.02.2002: [Elektron resurs] / URL: <http://www.un.org/arabic/whatnew/docs/02-1242.htm>.; Меморандум о взаимопонимании между ООН и Республикой Ирак: [Elektron resurs] / URL: [S/1998/166](http://www.un.org/ru/press/docs/1998/19980216.htm); Министерство культуры и информации. Бомбоубежище в Америке / – Багдад; Дар аль-мамун, - 1994. – 37 с.; Министерство культуры и информации Иракской Республики. Факты о революции 17 июля / – Багдад; Дар аль-мамун, – 1969. – 41 с.; البيان رقم واحد لمجلس قيادة الثورة في العراق- مصير الثورة. بغداد، ١٩٧٠، دار الحكمة، ٥٤٠ ص الجهود السلام الدولية بيان القيادة القومية و مجلس قيادة لا يقاف الحرب العراقية الايرانية، بغداد، المستقبل، ١٩٨٥، ١٥٧ ص الثورة و القيادة القطرية لحزب البعث العربي الاشتراكي حول مشروع الملك حسين حول اقامة المملكة العربية المتحدة الوثائق العربية، ١٩٧٦-١٩٧٦، ١٩٧٠، بيروت، دار الحكمة، ٥٩٦ ص بيان مجلس وزراء خارجية الدول المؤتمر الصحفى لسيد الرئيس، بغداد ، الثورة، ١٩٢٩، ٣٢ ص العربية، القاهرة، المنار، ١٩٩٠، ١٤٠ ص الوثائق العربية ١٩٧٦-١٩٧٠، بيروت، دار الحكمة، ٥٥٠ ص

⁹ Бутрос-Гали, Б. Годовой доклад о работе организации, посвященный 50-й годовщине / Б. Бутрос-Гали – Нью-Йорк: [б.и.], – 1996. – 494 с.; Заявление Генерального секретаря Лиги арабских государств Амр Мусы 27.02.2003: [Elektron resurs] / URL: <http://www.arableagueonline.org/las/arabic/site>; Заявление Председателя СБ ООН. Ситуация в отношениях между Ираком и Кувейтом / [Elektron resurs: / URL: <http://www.un.org/russian/iraq/scdocs.htm> Меморандум о взаимопонимании между ООН и Республикой Ирак: [Elektron resurs]: /URL: [S/1998/166](http://www.un.org/ru/press/docs/1998/19980216.htm); Призыв ЛАГ к скорейшей стабилизации иракской ситуации, 2006 г.: [Elektron resurs]: / URL:

Sammitlərinin¹⁰, ABŞ Administrasiyası və Konqresinin rəsmi sənədləri¹¹, qeyri-hökumət təşkilatlarının hesabatlarının¹², habelə

<http://www.russian.xinhuanet.com/russian/middleeast.htm>; The Message of the Foreign Affairs of the State of Kuwait to the Secretary General of the Arab League Ch.Quseibi, – 1990. – 4 p.

¹⁰ Ministry of Foreign Affairs of Arabic Republic of Egypt. 9 September 2003: [Elektron resurs] / URL: www.mfa.gov.eg; Ministry of Foreign Affairs of Arabic Republic of Egypt. 16 November 2003: [Elektron resurs] / URL: www.mfa.gov.eg; Ministry of Foreign Affairs of Arabic Republic of Egypt. 30 December 2010: [Elektron resurs] / URL: www.mfa.gov.eg; The Political Analysis of Present Arab Condition: issued by the National Leadership of the Arab Ba'th Socialist Party /– Baghdad: Al-Hurriya Press, – 1975. – 85 p.

¹¹ О положении в стране. Документ, представленный президентом Дж. Бушем Конгрессу США / – Вашингтон, – 2002. – 39 с.; Обращение президента Дж. Буша-мл. к нации 17 марта 2003 г.: [Elektron resurs] / URL: <http://www.rususa.com/news/news.asp-nid3526-catid-3>; Полный текст выступления Барака Обамы в Каире: [Elektron resurs] / URL: http://www.newsru.co.il/mideast/05jun2009/obama_text_103.html; Стратегия национальной безопасности США в следующем столетии. Документ, представленный президентом Б. Клинтонем Конгрессу США / – Вашингтон, – 1997. – с.2-7; Bush G.W. State of the Union Adress. Yanuary 29, 2002: [Elektron resurs] / URL: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/2002129-11.html>; Bush Sending Additional US Forces to Support Iraqi Troops President tells American public he is backing Iraqi security plan: [Elektron resurs] / URL: usinfo.state.gov/archives/display.html; National Security Strategy of the United States. September 2002: [Elektron resurs] / URL: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.htm>; National Strategy for Victory in Iraq: [Elektron resurs] / URL: <http://www.whitehouse.gov/new/infocus/iraqstrategynov2005.htm>; National Security Strategy of the United States. May 2010: [Elektron resurs] / URL: <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss.viewer/national.securitystrategy>; Secretary of State Addresses the U.N. Security Council. Secretary Powell Addresses The United Nations: [Elektron resurs] / URL: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/02/20030205-1.html>; Совместное заявление России, Германии, Франции // <http://www.un.org/russian/whatnew/docs/03-214.htm>.

iqтisadi sazişlərin mətnlərinin¹³ istifadə edilməsi bütövlükdə Yaxın Şərqdə, özəlliklə də İraqdakı durum haqda bu qurumların mövqelərinə aydınlıq gətirilməsi və təhlil edilməsi üçün tədqiq olunan mövzunun mühüm mənbə bazasını təşkil edir.

Tədqiqatın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq internet resurslara – müxtəlif saytlarda yerləşdirilən analitik xülasələrə, beynəlxalq təşkilatların və xəbər agentliklərinin sənədlərinə və s. müraciət olunmuşdur. Bu sənəd və materialların obyektiv və tənqidi təhlili beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, İraq mövzusu ilə bağlı aparıcı dövlətlərin və regional güc mərkəzlərinin siyasəti, həmçinin yeni minilliyin kəsimində İraq rejiminin yürütdüyü xarici siyasət kursunun özəllikləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmağa imkan verir. Bu qrup sənədlər arasında Küveyt böhranı və bundan sonrakı dövrdə İraq problemi ətrafındakı proseslərlə bağlı BMT TŞ-nin qətnamələrini və BMT-nin Xüsusi Komissiyasının hesabatları¹⁴,

¹² Human Rights Watch. Endless Torment: The 1991 Uprising in Iraq /– N.Y.: 1992. – pp. 14-32; Iraq Sanctions: Humanitarian Implications and Options for the Future // Global Policy Forum, – 2002. № 6 – pp.54-59; The United Nations and the Iraq-Kuwait Conflict. 1990–1996 / – N.Y.: UN Press, – 1996. – 210 p.; UNISEF / Iraq, Situation Analysis of Children and Women in Iraq / – Baghdad: 1998. – pp. 33-98.

¹³ Türkiye-İrak Arasında İmzalanana yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliğı Konseyi Belgesi: [Elektron resurs] / URL: <http://www.mfa.gov.tr/data>; Нури аль-Малики подтверждает нефтяное соглашение между Ираком и ЕС: [Elektron resurs] / URL: İraqi Media Net, 2009; Egyptian İraqi Free Trade Zone Agreement Effective: [Elektron resurs] / URL: www.arabicnews.com

¹⁴ Резолюция СБ ООН № 986 от 14 апреля 1995 г. / Нефть в обмен на продовольствие: [Elektron resurs] / URL: www.undocs.org/un; Резолюция 1551 (2004), принятая СБ ООН 16 октября 2004: [Elektron resurs] / URL:<http://www.un.org/russian/document/scresol/res2004/res1551.htm>; Resolutions of the United Nations Security Council and statements by its president concerning the situation between Iraq and Kuwait (2 August 1990 - 16 November 1994) / – N.Y.: UN, – 1994. – 173 p.; Secretary Council Resolution 1483: [Elektron resurs] / URL: <http://www.un.org/documents>; UN Resolution 660 (1990): [Elektron resurs] / URL: <http://home.achilles.net/~sal/un-ros/un-ros-0660-.html>; UN Resolution 661 (1990): [Elektron resurs] / URL:

ƏDL, İƏT, KƏDƏŞ, Ərəb Sammitlərinin rəsmi sənədləri¹⁵ tədqiqat üçün yararlı olmuşdur. Onlar adı çəkilən qurumların üzv-dövlətlərinin mövqələrinə, İraq problemi ilə bağlı fikir ayrılıqları və ziddiyyətlərin səbəblərinə işıq salmağa imkan verirdi.

O ki, qaldı istifadə olunmuş ədəbiyyata, onları şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: Yaxın Şərqdə beynəlxalq münasibətlərə dair tədqiqatlar; dünyanın aparıcı dövlətlərinin adıçəkilən regiona, özəlliklə də İraqa yönəlik siyasətini əks etdirən kitab, monoqrafiya və məqalələr; İraqın siyasi və sosial-iqtisadi inkişafını araşdıran tədqiqatlar; İraqın xarici siyasətinin müxtəlif aspektləri, həmçinin onun region və dünya dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrini tədqiq edən monoqrafiya və məqalələr.

Təəssüflə qeyd edək ki, tədqiq olunan mövzu ilə bağlı Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri yetərincə deyil. Bunların arasında N.Axundova və A.Bağirovanın¹⁶ Bəəs hakimiyyətinin ilkin mərhələlərində İraqın xarici siyasətinin bəzi aspektlərini araşdıran birgə monoqrafiyasını göstərmək olar. Müəlliflər İraqda gedən siyasi proseslərə, o cümlədən cəmiyyətdə “bəəsləşmə” və təkpartiyalı rejimin formalaşması, Bəəs liderlərinin xarici siyasətin köklü problemləri ilə bağlı mövqələrində baş verən təkamül, ölkənin siyasi və sosial-iqtisadi həyatına ciddi

<http://www.un.org/Depts/op/skrs/skr661onu.html>; UN Resolution 664 (1990): [Elektron resurs] / URL: http://home.schilles.net/~sal/un-ros/un_0664_ros_html; US, UK & Spain Draft UN Security Council Resolution on Iraq. 2003 // Foreign & Commonwealth Office News; UN Observation Mission Briefing by Executive Director of the Iraqi Program: [Elektron resurs] / URL: www.globalpolicy.org/security/sanction/iraq/00-04-25.html.

¹⁵Призыв ЛИАГ к скорейшей стабилизации иракской ситуации, 2006 г.: [Elektron resurs] / URL: <http://www.russian.xinhuanet.com/russian/middleeast.htm>; مجلس موجز انجازات مجلس التعاون لدول الخليج العربية، الكويت، ١٩٩٧، ص ٢٢، مجلس وزراء الخريجية العرب يرخب بقرار مجلس الامن تيجح العراق الاشرق الاوسط، ٢٠٠٢، ص ٢٣، ثمو وزير الخريجية الجميعة العربية مرفض اى تحديد بعضوان على العراق الشرق الاوسط، ٢٠٠٠، ص ٣٥، الاجاز الصحفى الدورى الرياض، ٢٠٠٣، ص ٥٢

¹⁶ Axundova, N., Bağirova, A. Сирия и Ирак под властью Партии Арабского Социалистического Возрождения / Н.Ахундова, А.Багирова. – Баку: ЦЭР, – 2000. – 278 s.

təsir göstərən İraq-İran müharibəsi, Küveyt böhranı və s. araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmişdilər.

Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri arasında tədqiqatçı A.Bağirovanın¹⁷ İraqın ictimai-siyasi inkişafının müxtəlif aspektlərinə və tədqiq olunan dövrdə hökumətin xarici siyasət sahəsindəki fəaliyyətinə həsr olunmuş monoqrafiya və silsilə məqalələri qeyd olunmalıdır. İraqın xarici siyasətinin başlıca prinsip, məqsəd, vəzifə və prioritetlərini təhlil edən müəllif İraq cəmiyyətinin bazis və üstqurumunda baş verən ictimai-siyasi proseslərə və onun aparıcı dünya dövlətləri və regionun ərəb və qeyri-ərəb dövlətləri ilə ikitərəfli əlaqələrinin dinamikasına diqqət yetirmişdir.

Son zamanlar respublikamızda həmsərhəd Yaxın Şərq ölkələrinin, həmçinin Ərəb ölkələrinin müasir tarixinin öyrənilməsinə maraq artır. Azərbaycan tarixşünaslığında bu istiqamətin təməlini öz monoqrafiyasını¹⁸ İranla həmsərhəd Şərq ölkələrinin münasibətlərinin araşdırılmasına həsr edən H.Əlibəyli qoymuşdu. Həmin monoqrafiyada XX əsrin 50-70-cı illərində İran-İraq münasibətlərinə aid bölmənin bəzi aspektləri dissertasiyanın müəllifinə yararlı oldu.

Mövzunun araşdırılması prosesində Sovet (Rusiya) müəlliflərinin əsərlərinə də müraciət olunmuşdur. Onların arasında həm ümumiləşdirilmiş və kollektiv tədqiqatlar¹⁹, həm də İraqın sosial-iqtisadi və siyası inkişafına, həmçinin xarici siyasətinin müxtəlif

¹⁷ Багирова, А. Внешняя политика Ирака (1968-2003) / А.Багирова – Баку: Адильоглы, – 2003. – 540 с.; Иракский кризис: внутренний и международный аспекты – Баку: Elm və təhsil, – 2017. – 376 с.; 2003-cü il İraq müharibəsi əfəsində böyük güclərin siyasətinə dair //– Bakı: BDU-nun Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2010. №1, – s.93-98; Türkiyənin “İraq siyasətinin” açar nöqtələri (2003-2010) // 13. Uluslararası Türk Dünyası. Sosial Bilimler Kongresi, – İstanbul: 2016, – s.1205-1212.

¹⁸Алибейли, Г.Д. Иран и сопредельные страны Востока (1946-1978) / Г.Д.Алибейли. – Москва: Наука, – 1989. – 255 с.

¹⁹Арабский мир. Три десятилетия независимого развития / Отв. Ред. В.А.Исаев. – Москва: Наука, –1990. – 373 с.; Восток / Запад: региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений / Под ред. А.Д.Воскресенского. – Москва: РОССПЭН, – 2002. – 528 с.

aspektlərinə dair monoqrafiya və məqalələrini qeyd etmək olar. Bu sıradada müasir politologiyanın önəmli istiqamətlərindən olan “birqütblü” və ”çoxqütblü” dünya konsepsiyalarından, müxtəlif regionlarda “güc mərkəzləri” nəzəriyyəsiindən bəhs edən V.Lukinin monoqrafiyası²⁰ diqqəti çəkir. Lukinə görə, bu kateqoriyadan olan ölkələrin əksəriyyəti hakim elitaların iddialı məqsədləri reallaşdırmaq cəhdlərinin oxşarlığına görə tipoloji baxımdan yekcins hesab edilə bilər. Müəllif haqlı olaraq qeyd edirdi ki, *“regional “güc mərkəzlərinin” müstəqilliyi getdikcə artan xətlə davam edir, siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəmlənən yerli hakim elitalar milli maraqları daha israrla müdafiə edirdilər”*.²¹ V.Lukin İraqın regional “güc mərkəzi” iddialarını təmin edə biləcək əsas göstəriciləri təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, *“uzaq vadəli perspektivdə ölkənin qüvvə və siyasi-ideoloji baxımdan imkanları bu layihənin reallaşması üçün yetərli deyil”*.²²

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində Rusiya müəllifləri öz əsərlərində dünyanın aparıcı dövlətlərinin həm beynəlxalq arenada, həm də adıçəkilən regionda yürütdüyü siyasətə nisbətən daha obyektiv prizmadan yanaşmağa başladılar. A.Olimpiyev, A.Xazanov, Q.Mirski, U.Şarapov, V.Vavilov, S.Kuznetsovun monoqrafiyalarında²³, A.Arbatov, M.Zeynalov, R.Payos, U.Saripov, S.Şoxinin

²⁰ Лукин, В.П. «Центры силы». Концепции и реальность / В.П.Лукин. – Москва: Международные отношения, – 1983. – 256 с.

²¹ Yənə orada, – s.20.

²² orada, – s.171.

²³Олимпиев, А.Ю. Ближний и Средний Восток: актуальные проблемы международных отношений / А.Ю.Олимпиев. – Москва: ЮНИТИ – ДАНА, – 2002. – 239 с.; Олимпиев, А.Ю., Хазанов, А.М. Международные проблемы Ближнего Востока (1960-2013) /А.Ю.Олимпиев, А.М.Хазанов. – Москва: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, – 2013. – 351 с.; Мирский, Г.И. Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты / Г.И. Мирский. – Москва: Изд. дом ГУ ВШЭ, – 2008. – 163 с.; Шарипов, У.З. Персидский залив: Обострение политической и военной ситуации и международных отношений в конце XX - начале XXI вв. /У.З.Шарипов. – Москва: ИВ РАН, – 2010. – 351 с.; Вавилов, А.И. Политика США в мусульманском мире на примере арабских стран /А.И.Вавилов. – Москва:

məqalələrində²⁴ ABŞ və digər Qərb dövlətlərinin Yaxın Şərqdə yürütdüyü siyasət, regionda münaqişələrin yaranmasında rolları, habelə ABŞ prezidentləri B. Klinton və oğul C. Buşun dönəmində xarici siyasət strategiyalarında İraqa yönəlik mövqelərdəki dəyişikliklər – məsafə saxlamaqdan aktiv müdaxiləyə qədər – araşdırılırdı.

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində dərinləşən İraq böhranına aid S. Loyko, A. Utkin, V. Kudelyov, A. Şumilin²⁵ monoqrafiya və məqalələri də maraq kəsb edir. Bu müəlliflər 11 sentyabr 2001-ci il terror hadisəsindən sonra ABŞ-in İraqa qarşı mövqeyinin sərtləşməsinə, BMT-nin Xüsusi komissiyasının fəaliyyətini, İraqın

Библос Консалтинг, – 2009. – 352 с.; Кузнецов, В. Американское общественное мнение и использование военной силы: Период президентства Дж. Буша-младшего (2001-2009 гг.) /В.Кузнецов. – Москва: ЛИБРОКОМ, – 2010. – 448 с.

²⁴Арбатов, А. Иракский кризис в мировой политике: предыстория и перспективы // – Москва: Мировая экономика и международные отношения, – 2004. № 10, – с.77-83; Зейналов, М. Блокада Ирака: от наказания к антигуманности // – Москва: Ближний Восток и современность. – ИИИиБВ, – 2001.№11, – с. 93-105; Пайос, Р. Военные полномочия президента и события в Персидском заливе // – Москва: США: экономика, политика, идеология. – 1992. № 5, – с.76-81; Шарипов, У. Проблемы международной безопасности в Персидском заливе в 1990 гг. и политика США // – Москва: Ближний Восток: проблемы региональной безопасности. – ИИИиБВ, – 2000. – с. 34-50; Шохин, С. Политика США после кризиса в Персидском заливе // – Москва: Мировая экономика и международные отношения, – 1991. № 8, – с.5-20.

²⁵ Лойко, С.Л. Шок и трепет. Война в Ираке / С.Л.Лойко. – Москва: Вагриус, – 2003. – 256 с. Уткин, А.И. Битва за Багдад / А.И.Уткин. – Москва.: ЗАО Олма Медиа Групп, – 2009. – 608 с.; Уткин, А.И. Правда об Ираке или битва в Месопотамии / А.И.Уткин. – Москва: ЗАО Олма-Пресс, – 2007. – 496 с.; Внешнеполитическая стратегия республиканской администрации США (2001-2002 гг.) / Под ред. В.А. Кременюка и П.Т. Подлесного. – Москва: ИСКР АН, – 2002. – 106 с.; Куделев, В.В. «Аль-Каида» и война в Ираке // – Москва: Институт Ближнего Востока. – 2009, – с.112-117; Шумилин, А. США против стран-изгоев на Ближнем Востоке: кто под прицелом? // – Москва: Международная жизнь, – 2003. №7, – с. 96-101; Шумилин, А. Проблема Ирака в американо-российских отношениях (2002-2006 гг.) // – Москва: США-Канада. Экономика, политика, культура. – 2006. №10, – с.35-46.

beynəlxalq terrorizmlə əlaqələrini, Amerikanın 2003-cü il hərbi əməliyyatının səbəblərini araşdırarkən İraq rejiminin yürütdüyü siyasətə bir növ bəraət qazandıрмаğa çalışırdılar. Lakin onlar XXI əsrin əvvəllərində İraq-ABŞ arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsi səbəblərinin təhlilində dünya birliyinin mövqeyinə təsir edən iqtisadi, psixoloji və digər amilləri nəzərə almırdılar.

Tədqiq olunan mövzu ilə bağlı İraq rəhbərliyinin xarici siyasət fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini, regionun və dünyanın aparıcı dövlətləri ilə ikitərəfli və çöxtərəfli münasibətlərini araşdıran ədəbiyyat arasında İ.Aleksandrov, A.Əliyev, Ş.Niyazmatov, M.Slinkin, V.Şestopalovun monoqrafiyaları²⁶, M.Bordunov, İ.İvanova, A.Smirnov, A.Smolenski, T.Şmelyovanın məqalələri²⁷ maraq kəsb edir. Müəlliflər İraq rəhbərliyinin müxtəlif mərhələlərdə xarici siyasətinin özəllikləri və prioritet istiqamətlərini araşdırmaqla yanaşı, İraq-İran müharibəsi, Küveyt böhranı və sonrakı dövrlərdə bu sahədəki ciddi dəyişikliklərin səbəblərini də nəzərdən keçiriblər.

²⁶ Александров, И.А. Монархии Персидского залива: этап модернизации /И.А.Александров. – Москва: Владос, – 2000. – 544 с.; Алиев, А. Иран vs Ирак. История и современность / А. Алиев – Москва: Изд-во МГУ, – 2002. – 768 с.; Ниязатов, Ш.А. Ирано-иракский конфликт. Исторический очерк / Ш.А.Ниязатов. – Москва: Наука, – 1989. – 176 с.; Слинкин, М.М. Ирано-иракская война 1980-1988 гг. Борьба на море / М.М.Слинкин. – Симферополь: 2001. – 222 с.; Шестопалов, В.Я. Персидский залив: проблема континентального шельфа /В.Я.Шестопалов. – Москва: Наука, – 1982. – 327 с.

²⁷Бордунов, М.В. Зона Персидского залива: особое направление в региональной политике Ирака //– Москва: Востоковедный сборник, – 2002. №3, – с. 143-147; Иванова, И. Некоторые особенности турецко-иракских отношений // – Москва: Ближний Восток и современность, – 2002. №14, – с.139-146; Смирнов, А.В. Международно-правовые вопросы осуществления экономических санкций Совета Безопасности ООН в отношении Ирака // – Москва: Ближний Восток и современность, – 2001. №3, – с.167-201; Смоленский, А.А. Ирано-иракские отношения (факты, тенденции) // – Москва: Ближний Восток и современность, 2003. №19, – с. 153-161; Шмелева, Т.А. Иракский кризис и египетско-иракские отношения // – Москва: Ближний Восток, – 2003. №2, – с. 58-64.

İ. Aleksandrovun monoqrafiyası İran-İraq müharibəsi və İraq-Küveyt böhranı zəminində aktuallığı artan Körfəzin təhlükəsizliyi probleminin araşdırılması nöqtəyi-nəzərindən maraq kəsb edir. Mövzunun işıqlandırılmasına kompleks yanaşan müəllif qeyd edir ki, bu subregionda əhatəli təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, onun mexanizmlərinin effektivliyinin qorunub saxlanması və təkmilləşdirilməsi çox çətin, çünki bunun həlli yoluna rəsmi yanaşmalar balanslaşdırılmayıb və bölgə dövlətləri arasındakı mövcud ziddiyyətlər buna imkan vermir.

Tədqiqatımız üçün İraqın qlobal və regional səviyyədə beynəlxalq münasibətlərdə rolu və yerinin, onun qonşu ölkələrlə və regiondan kənar dövlətlərlə əlaqələrinin araşdırıldığı “İraq Respublikası beynəlxalq münasibətlər sistemində (XX əsrin 80-cı - XXI əsrin əvvəlləri)”²⁸ adlı monoqrafiya müəyyən maraq doğurur. BMT TŞ-nin İraq üzrə 1990- 2002-ci illərdə qəbul etdiyi qətnamələrin elmi dövriyyəyə daxil edilməsi bu əsərin üstün cəhətlərindən biridir. Lakin müəlliflər bəzən hadisələrin xronologiyasının bərpası ilə kifayətləndiyindən, Bağdadın dünya birliyi, xüsusilə ABŞ-la münasibətlərinin təhlilinə səthi yanaşma monoqrafiyanın nöqsanlarına aid edilə bilər.

Mövzunun tədqiqi prosesində həmçinin Qərbi müəlliflərinin əsərlərinə də müraciət edilmişdir. Bu, geniş və çoxplanlı ədəbiyyat həm bütövlükdə Yaxın Şərqdə, özəlliklə İraqda dünyanın aparıcı dövlətlərinin siyasətini təhlil edən, həm də İraqın sosial-iqtisadi və siyasi inkişafını, xarici siyasətinin müxtəlif aspektlərini və istiqamətlərini özündə ehtiva edən əsərlərdən ibarətdir.

Bir hissəsi ciddi akademik tədqiqat, digər hissəsi isə politoloji xarakter daşıyan bu əsərlərin arasında müəllif üçün İraq-İran müharibəsi, Küveyt böhranı və böhrandan sonrakı dövrü əhatə edən monoqrafiya və məqalələr daha böyük maraq kəsb edirdi. Bu sırada Qərbin, ilk növbədə ABŞ-ın Körfəz bölgəsində öz siyasi və iqtisadi

²⁸ Республика Ирак в системе международных отношений (80-е годы XX – начало XXI века) / Под ред. В.А.Заир-бека. – Москва: Институт Востоковедения РАН, – 2002. – 261 с.

maraqlarının qorunmasına yönəlik fəaliyyətinin mahiyyətini açan araşdırmaçılarından A.Açarıya, P.S.Bredli, C.K.Kempbell, B.L.Grayson, İ.B.Kelli, B.Kanniholm, H.Moul, O.Risk, C.Nay, K.Smit, L.Kaplan, B.Kristol, B.Pouzen, A.Ross, C.Simpsonun və d. tədqiqatlarını²⁹ qeyd edə bilərik.

Bu müəlliflər Qərbin siyasi və iqtisadi maraqlarının qorunması istiqamətində Körfəzdə göstərdiyi səyləri təhlil edərkən bu subregionun XXI əsrdə də geopolitik və geoeconomik əhəmiyyətini itirməyəcəyini xüsusi vurğulayır, eyni zamanda region dövlətləri arasında mövcud ziddiyyətlərin bəzən hətta həyati vacib maraqların təminatı üçün də onların vahid cəbhədən çıxış etməsini əngəllədiyini, nəticədə bu dövlətlərin iqtisadiyyatının da *“taleyin girovuna”* çevrildiyini qeyd edirdilər. Məsələn, J.C.Kempbellin fikrincə, *“İraq öz istəyi və ya ona rəğmən daxili və regional siyasətinə bilavasitə təsir edən fəvqəl dövlətlərin global qarşılıqlarının toruna düşmüşdür”*.³⁰ ABŞ-ın strateji kursunun bir sıra uğursuzluqları haqqında danışarkən, amerikan politoloqları J.Nay və K.Smit İraq-İran müharibəsi gedişində *“irrasional və anlaşılmayan lider”* kimi

²⁹ Acharya, A. US Military Strategy in the Gulf / A. Acharya. – London: Oxford Press, – 1989. – 203 p.; Bradley, P.C. Recent United States Policy in Persian Gulf /P.C. Bradley. – New Hampshire: Tomson&Rutter, – 1982. – 239 p.; Kuniholm, B. Persian Gulf and the United State Policy /B. Kuniholm. – California: Regina Books, – 1984. – 264 p.; Kelly, Y.B. Arabia, the Gulf and the West /Y.B. Kelly. – N.Y.: Basic Books, – 1984. – 237 p.; Maull, H., Risk, O. The Gulf War. Regional and International Dimensions / H. Maull, O. Risk. – London: St. Martin’s Press, – 1989. – 203 p.; Grayson, B.L. Soviet Intentions and American Options in the Middle East / B.L. Grayson, – Washington: National Defense Univer. Press, – 1982. – 214 p.; Campbell, J.C. Soviet Policy in the Middle East // – Current History, – 1981, – Vol. 80. № 462, – pp.2-10; Nye, J. Smith, K. After the Storm. Lessons from the Gulf /J. Nye., K. Smith. – N.Y.: Nadison Books, – 1992. – 412 p.; Posen, B., Ross, A. Competing Visions for U.S. Grand Strategy//– International Security, – 1996/1997. №3, – p. 35-41; Kaplan, L.F., Kristol, W. War over Iraq: Saddam's tyranny and America's mission / L.F. Kaplan, W. Kristol. – California: Encounter Books, – 2003. – 170 p.; Simpson, J. The War against Saddam /J. Simpson. – London: St. Martin’s, – 2003. – 352 p.

³⁰ Campbell, J.C. Soviet Policy in the Middle East // – Current History, – 1981, Vol. 80, – № 462. – p.243.

təsvir etdikləri S.Hüseynin dəstəklənməsi faktını yanlış addım kimi xarakterizə etmişdilər. Küveyt böhranından sonra ABŞ-ın global siyasətinin xarakterik xüsusiyyətlərini təhlil edərkən oğul C.Buş administrasiyasında “*sərt hegemonçular*” adlandırılan nüfuzlu qrupun Yaxın Şərqdə “*Amerikanın düşmənləri*”, o cümlədən İraq, Liviya və İranla “*haqq-hesab*” çəkilməsini təkid etdiklərini vurğulayırdılar³¹. Onların fikrincə, superdövlət statusunu saxlamaq üçün ABŞ “üçüncü dünya” dövlətlərinə yardımlarını artırmalı idi.

ABŞ tədqiqatçıları L.Kaplan və F.Kristol “İraq ətrafında savaş: Səddam tiraniyası və Amerikan “missiyası” adlı monoqrafiyada XX əsrin sonlarında BMT-nin Xüsusi komissiyasının fəaliyyətinin uğursuzluğunun və ABŞ-ın İraqa yönəlmiş siyasətinə beynəlxalq birlik tərəfindən dəstəyin zəifləməsinin səbəblərini Bağdadla ticarət-iqtisadi əlaqələrini artıq bərpa etmiş aparıcı dövlətlərin iqtisadi maraqları ilə əlaqələndirirdilər. Müəlliflər XXI əsrin əvvəllərində Vaşinqtonun İraq böhranının güc müstəvisində həllinə aparan siyasi kursu “*Amerikanın global “missiyasının” həyata keçirilməsi*”³² kimi dəyərləndirirdi.

Tədqiqatın gedişində İraqın xarici siyasətinin müxtəlif aspektlərinə aid ingilisdilli ədəbiyyat, o cümlədən A. Baram, O. Bencio, M.Appel, H. Fizli, T. İmayıl, E. Kinli, P. Kottom, E. Karş, E.O’Ballans, Ç.Tripp, D.Hiro və s.³³ kimi müəlliflərin monoqrafiya

³¹ Nye, J., Smith, K. After the Storm. Lessons from the Gulf /J. Nye., K. Smith. – N.Y.: Nadison Books, – 1992. – p.210.

³² Kaplan, L.F., Kristol, W. War over Iraq: Saddam's tyranny and America's mission / L.F. Kaplan, W. Kristol, California: Encounter Books, – 2003. – p.124.

³³ Baram, A. Ideology and Power Politics in Syrian-Iraqi Relations. 1968-1984. Syria under Assad // – Current History, N.Y.: St. Martin’s Press, – 1986. – p.122-139; Baram, A. Saddam Hussein between his Power Base and the Internal Community // – Middle East Review of International Affairs, – 2000, – Vol.4. № 4, – p.96-102; Bengio, O. The Chal-lenge to the Territorial Integrity of Iraq // – Survival, – 1995, – Vol.37. №2, – p.85-94; Eppel, M. Syrian-Iraqi Relations: Iraq as a factor in the Syrian Foreign Policy // – London: Modern Syria. – Sussex Academic Press, –1996. – p. 209-218; Fizzly N. The Iran-Iraq Conflict /N. Fizzly. – Paris: ETA, –1981. – 335 p.; Hiro, D. The Long-est War: The Iran-Iraq Military Conflict /D. Hiro. – N.Y.: Routledge, –1991. – 239 p.; Ismail, T. Iraq-Iran: Roots of

və məqalələrindən də istifadə edilmişdir. Bunların arasında ingilis tədqiqatçısı Ç.Trippin zəngin faktoloji materiallarla diqqəti çəkən “İran və İraq savaşı” adlı kitabı İraq-İran müharibəsi ərafəsi və gedişində İraq rəhbərliyinin xarici siyasət sahəsində daha balanslaşmış xətt aparması ilə xeyli siyasi dividend əldə edə bilməsi müddəaları xüsusi maraq doğurur. Müəllifin diqqət mərkəzində həmçinin İraqın Körfəz əmirlikləri ilə əlaqələrinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması da olmuşdu. Yuxarıda adıçəkilən kitab və məqalələrin bir qisminə Bəəs iqtidarının regionun bəzi dövlətləri ilə ikitərəfli əlaqələrinin xarakterik məziyyətləri və özünəməxsusluğu haqda geniş faktoloji materialla yanaşı, müxtəlif dövrlərdə İraq rejiminin regional problemlərin həlli yolunda strategiyası və taktiki addımları da araşdırılmışdı. Bu sırada Küveyt böhranı və ondan sonrakı dövr İraq siyasətini araşdıran və faktoloji məlumatlarla zəngin olan analitik məqalələr xüsusi qeyd olunmalıdır.

Mövzu tədqiq olunan illərdə İraqın sosial-iqtisadi və siyasi inkişafının müxtəlif aspektlərini araşdıran ingilisdilli ədəbiyyat arasında K.S.Abu Caber, H.Batatu, M.Hadduri, E.F.Penrouz, F.Marr, K. Makiya, A. əl-Nəsravi və digər müəlliflərin³⁴ kitablarından da istifadə olunmuşdur.

Conflict /T. Ismail. – N.Y.: Syracuse Univer. Press, – 1984. – 276 p.; Jaber, N. Iraq-West Confrontation: Background and Reactions // Middle East International, – 1990. №373, – p.3-10; Cottom, R. The Iraq-Iran War // Current History, – 1980, – Vol.83. №489, – p.17-21; Karsh, E. The Iran-Iraq War: Impact and Implications / E. Karsh. – London: St. Martin’s Press, –1992. – 238 p.; O’Balance E. The Gulf War /E. O’Balance. – London: Brassey’s Publishers, – 1988. – 213 p.; Tripp, Ch. Iran and Iraq at War /Ch. Tripp. – Washington: Routledge, – 1989. – 213 p.

³⁴Abu Jaber, K.S. The Arab Ba’th Socialist Party. History, Ideology and Organization / K.S. Abu Jaber. – N.Y.: Syracuse Univer. Press, –1966. – 364 p.; Batatu, H. The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq. /H. Batatu. – New Jersey: Princeton Univer. Press, –1978. – 1149 p.; Khadurri, M. Republican Iraq. A Study in Iraqi Politics since the Revolution of 1958/ M. Khadduri. – London: Oxford University Press, –1969. – 327 p.; Khadurri, M. Socialist Iraq. A Study in Iraqi Politics since 1968 /M. Khadduri. – Washington: Middle East Institute, –1978. – 364 p.; 1978; Khadduri, M. The Gulf War: Origins and Implication of the Iraq-Iran Conflict / M. Khadduri. – London: Krosney Press, –1988. – 297 p.; Penrose, E.F. Iraq: International Relations and National

K.S. Abu Caberin Bəəs partiyası haqqında əsəri təsis mərhələsindən başlayaraq Bəəs hərəkatının tarixi və ideologiyasını, praktiki siyası fəaliyyətini təhlil edən ilk monoqrafiyadır. Bu əsərlə bir sırada İraqın əsas siyası partiyalarının ideologiyası və təşkilati strukturunun formalaşması və təkamülü haqda H. Batatunun “İraqda köhnə sosial siniflər və inqilabi hərəkat” adlı monoqrafiyası dayanır. Ərəb əsilli amerikan tədqiqatçısı M. Hadduriyə məxsus və İraqın 40 illik siyası tarixini özündə ehtiva edən trilogiya – “İraq Respublikası: 1958-ci il inqilabından sonra İraq siyasəti”, “Sosialist İraqı: 1968-ci ildən sonrakı İraq siyasəti” və “Körfəzdə savaq: İran-İraq münaqişəsinin səbəb və nəticələri” adlı əsərləri qeyd olunmalıdır. Müəllif bəzi hadisələrə subyektiv yanaşsa da, bu kitablarda qiymətli ilk mənbə və rəsmi sənədlərə istinad edilib və nəticələr kifayət qədər yaxşı əsaslandırılıbdır. İngilis tədqiqatçısı E.F.Penrouzun qələmə aldığı “İraq: beynəlxalq əlaqələr və milli inkişaf” adlı araşdırmanın diqqət mərkəzində hakim Bəəs partiyasının xarici və sosial-iqtisadi siyasət məsələləri, həmçinin milli inkişafın perspektivləri dururdu. İraqda bəəsizmin tarixinə, siyası partiyaların əlaqələrinə dair elmi dövriyyəyə önəmli məlumatlar gətirən müəllif, eyni zamanda 70-ci illərin birinci yarısında İraq rəhbərliyi tərəfindən sosialist təmayüllü kursun seçilməsinə skeptik yanaşaraq onu əsassız sayırdı və daxili və xarici proseslərin təhlili nəticəsində İraqın Qərblə çoxtərəfli əlaqələrinin zərurətini əsaslandırır. Burada həmçinin S.Hüseyn 1979-cu ildə hakimiyyətə gəldikdən sonrakı siyası proseslər, rəsmi Bağdadın fəaliyyətində İraq siyası kulturu çərçivəsində Bəəsin ideoloji konsepsiyasının təkamülü də araşdırılırdı.

Mövzunun tədqiqi prosesində S.Əbdul-Kərim, H.Məhəmməd, H.Səid, H.əl-Ələvi, H.əs-Salihi³⁵ kimi ərəb müəlliflərinin əsərlərinə

Development / E.F. Penrose. – London: Benn, – 1978. – 569 p.; Marr, Ph. The Modern History of Iraq /Ph. Marr. – Washington: Westview Press, – 1985. – 354 p.; Makiya, K. Republican of Fear: The Politics of Modern Iraq /K. Makiya. – London: Pantheon Book, – 1987. – 317 p.; Al-Nasrawi, A. The Economy of Iraq /A. Al-Nasrawi. – N.Y.: Greenwood Press, –1996. – 264 p.

³⁵ عبد الكريم س. اراء الحركة الشيوعية في العراق . بيروت، دار الحرية، ١٩٧٩، ٢٨٥ ص الصليحي م. م. الزلزل هفايا الايام الدامية ، بيروت، دار الحكمة، ١٩٩٨، ٢٣٥ ص محمد ح. القضية القومية و محاولة

müraciət olunmuşdur. İraqın ictimai-siyasi və iqtisadi inkişafı ilə zəngin faktoloji məlumatların olmasına baxmayaraq, birinci üç müəllifin kitablarında elmi təhlil və ümumiləşdirmələr zəif idi; onların söyləri əsasən hakim partiyanın fəaliyyətinin təbliği və ideallaşdırılmasına, milli hərəkətdə iştirak edən digər qüvvələrin roluna və fəaliyyətinə kölgə salınmasına yönəlmişdi. Bəzə yaxın və ya partiyanın üzvləri olan müəlliflər digər tədqiqatçılar üçün əlçatmaz məlumatlardan geniş istifadə etsələr də, hakim partiyanın fəaliyyətinə bəraət qazandırmaq meylli bir qayda olaraq onları qeyri-obyektiv müddəa və nəticələrə gətirirdi. Əs-Salihi və əl-Ələvinin kitabları isə əksinə, hakim rejimin sərt tənqidinə yönəlmişdi; bu müəlliflər qeyd edirdilər ki, rejimin yürütdüyü siyasət nəticəsində ölkədə xof və inamsızlıq mühiti yaranmış, narazı və müxalif qüvvələr terror və repressiyalara məruz qalmış, İraq xalqı isə “rəisin” (S.Hüseyn - müəl.) satqın fəaliyyətinin girovuna çevrilmişdi.

Mövzunun araşdırılması zamanı İraqın xarici siyasətinin müxtəlif aspektləri, onun regional və beynəlxalq problemlərlə bağlı mövqelərini tədqiq edən ərəb müəllifləri H.İ.Murad, F.Barrak, Ş.S.əd-Dabit, C.Ə.əl-Bədri, H. əl-Qasimi, H.Y. Əsvad, M.Ə.-K ən-Nucar, H. Rubeyya, M. əl-Yasrinin³⁶ monoqrafiya və məqalələrindən istifadə olunmuşdur.

H.İ.Muradın “Körfəzdə müharibə və onun ümumərəb milli təhlükəsizliyində əksi” adlı kitabı İraq-İran müharibəsi fonunda ümumərəb və İraqın təhkükəsizliyi problemlərinə dair irihəcmli

سعید ح.، محسن ع. المنازلة الكبرى و تشويح. برنمجها النضالية، بغداد، دار الحكمة، ۱۹۸۰، ۳۶۷ ص
العلوي ح. الشيع و الدولة القومية في العراق. قائدها المقدمات و الوقائع، بغداد، الثورة، ۱۹۹۸، ۲۸۴ ص
۱۹۹۰-۱۹۱۴، لندن، ۱۹۹۱، ۴۳۹ ص

الضابط ت. س. البدرى ج. ر. الخليج العربي في المنهاج القومي. بغداد، الثورة، ۱۹۸۰، ۳۳۶ ص³⁶
الفاسمى ح. العلاقات الدولية و معاهدات الحدود بين العراق و الايران، بغداد، دار التقدم، ۱۹۹۴، ۲۹۵ ص
الاسود ف. ش. الحدود العراقية، العجود الايراني و الخليج العربي، القاهرة، دار المزان، ۱۹۸۴، ۲۳۰ ص
النجار م. ع. التاريخ السياسي لعلاقات العراق بالخليج، الايرانية. بغداد، الثورة، ۱۹۷۰، ۲۵۳ ص
البيسرى م. العراق و المجتمع الدولي، بيروت، دار، العربي، بغداد، الثورة، ۱۹۸۹، ۳۲۰ ص
براك ب. الصراع الدولي في منطقة الخليج العربي و المحيط الهندي و تأثيرها، السلام، ۲۰۱۰، ۳۹۶ ص
براك ب. استراتيجية الامن القومي، اراء و افكار، على اقطار الخليج العربي، بغداد، المنذ، ۱۹۸۰، ۳۶۰ ص
بغداد، الثورة، ۱۹۸۶، ۲۲۰ ص

tədqiqatdır. Müəllif hesab edirdi ki, Ərəb dünyasının öz müqəddəratını seçmək, dünya birliyinin nüfuzlu üzvünə və “*global siyasət aparıcı mərkəzlərdən birinə*”³⁷ çevrilmək üçün yetərincə imkanları var. F.Barrakın kitablarında XX əsrin 70-80-cı illərdə Körfəzdə təhlükəsizliyin təmin edilməsində İraq diplomatiyasının məqsəd və müxtəlif aspektləri, habelə bölgədə İran heqemonluğuna qarşı onun apardığı mübarizə araşdırılırdı. Əl-Bədri və əl-Qasiminin kitabları əsasən təbliğat xarakterli idi, Körfəzin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində İraqın rolunun şişirdilməsinə yönəlmişdi; buna baxmayaraq müəlliflər İraq-İran müharibəsinin regionun ümumi durumuna təsirinin və İraqla Körfəz əmirlikləri arasındakı əlaqələrin araşdırılmasına da səy göstərmişlər. Əd-Dabit və əl-Əsvadın tədqiqatları isə İraq-İran ərazi və sərhəd, o cümlədən Şətt əl-Ərəb çayı ilə bağlı problemlərin araşdırılması baxımından maraq kəsb edirdi. Qərbin Ərəb dünyasını parçalamaq söylərinə qarşı çıxan müəlliflər “*Aralıq dənizindən Körfəzə, Körfəzdən Qırmızı dənizə qədər regional təhlükəsizliyin və ərəb suverenliyinin*”³⁸ təmin olunmasını önə çəkirdilər. Zəngin ədəbiyyat və mənbə əsasında yazılan və İraqın dünyanın və regionun aparıcı dövlətləri ilə əlaqələrinin bəzi aspektlərini araşdıran M. əl-Yasrının kitabında hadisələr daha obyektiv prizmadan təhlil olunmuşdu.

Mövzunun araşdırılmasına həmçinin türk dilində yazılmış və İraqın ictimai-siyasi inkişafına və xarici siyasətinə dair əsərlər – kitab, monoqrafiya və məqalələr də cəlb olunmuşdur. Ümumiyyətlə XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq İraq mövzusu Türkiyə tədqiqatçılarının diqqət mərkəzinə gəlmişdir. Bu kitabların bir qismi daha çox politoloji və tətbiqi xarakter daşısa da, onların faktoloji zənginliyi xüsusi qeyd olunmalıdır. Bunların arasında faktoloji materialın zənginliyi ilə seçilən T. Arının³⁹ monografiyaları

مراد ح. أ. حرب الخليج انعكاستها على الامن القومي العربي، بغداد، الثورة، ١٩٨٧، ٣٤٠

ربيع ح. تحديات الامن القومي العربي الامن القومي، بغداد، ١٩٨٥، ٢٩٠-٢١ ص

³⁹ Arı, T. 2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi / T. Arı. – Bursa: Alfa, – 1996. – 331 s.; yenə onun. Basra Körfezi ve Orta Doğu’da Güç Dengesi. 1978-1996. / T. Arı. – İstanbul: Alfa, – 1998. – 264 s.; yenə onun. Basra Körfezi ve ABD Politikası /T. Arı. – İstanbul: Alfa, – 1993. – 271 s.; yenə onun. Geçmişden

xüsusi qeyd olunmalıdır. Türkiyə tədqiqatçıları – M. Kayar, R. Kılınc, H. Özcan, S. Erkmen, H. Yılmaz, S. Saatçı, A. Şen, O. Bilen, M. Tikençi⁴⁰ və s. öz kitab və məqalələrində ikitərəfli əlaqələrin müxtəlif aspektlərini araşdıraraq onların böyük potensiala malik olması qənaətinə gəlmişdilər. Eyni zamanda bu müəlliflər bir sıra ciddi problemlərin, o cümlədən kürd və türkman problemi, Fərat və Dəclə çaylarının istifadəsi olmasını məsələsini və s. qeyd edərək, rəsmi Ankaranın “İraq siyasətini” həm ikitərəfli, həm də regional və beynəlxalq konyunkturaya uyğun “korrektə” etməsi zərurətini xüsusi qabardırdılar.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Dissertasiyanın obyektini Bəəs partiyası iqtidarı dönəmində və Bəəs rejiminin süqutundan sonrakı ilk illərdə rəsmi Bağdadın xarici siyasət konsepsiyalarının, xarici siyasət sahəsində onun strategiya və taktikasının transfotmasıyanın təhlili; qlobal və regional çağırışlar fonunda İraqın xarici siyasət kursunun başlıca mərhələ, istiqamət və vektorlarının tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti qismində aşağıdakı məsələlər önə çəkilmişdir: müxtəlif mərhələlərdə İraqın xarici siyasət sahəsindəki

Günümüzde Orta Doğu. Siyaset, Savaş ve Diplomasi /T. Arı. – İstanbul: Alfa, – 876 s.

⁴⁰Kayar, M. Türk Amerikan İlişkilerinde İrak Sorunu /M. Kayar. – İstanbul: İQ Kül-tursanat Yayıncılık, – 2003. – 480 s.; Kılınc, R. Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılanmalar, Politikalar // – Avrasya Dosyası, – 2000, – c.6. №1, – s. 28-40; Özcan, N.A. Türkiyenin Kronikleşen Baş Ağrısı Kuzey İrak // – Ankara: Stratejik Analiz, – 2001. №12, – s.94-98; Erkmen, S. Körfez Savaşı Sonrası İran-İrak İlişkileri // – Ankara: Avrasya Dosyası, – 2000, – c.6. №3, – s.198-205; Erkmen, S., Yılmaz, H. Türkiye-İrak İlişkilerinde Çatışma UNSURLARI ve İşbirliği Olanakları // – Ankara: Stratejik Analiz, – 2001, – c.1. №10, – s.41-47; Erkmen, S., Yılmaz, H. Türkiye'nin Kuzey İraklı Kürt Gruplarla İlişkileri: 10 Yıllın Anatomisi ve Geleceğe İlişkin Beklentiler // – Ankara: Stratejik Analiz, – 2002, – c.3. №30, – 42-49; Saatçı, S. Tarihten Günümüze İrak Türkmenleri / S. Saatçı. – Ankara: Ötügen Neşriyyat A.Ş., – 2007, – 312 s.; Bilen, Ö. Orta Doğu Su Sorunları ve Türkiye / Ö. Bilen. – Ankara: Bilgi, – 2000, – 213 s.; Şen, A. Su Sonunu Ekseninde Suriya-İrak-Türkiye İlişkileri // – Ankara: Stratejik Analiz, – 2001, – c.6. №3, – s.88-93; Tikençi, M. Dicle-Firat ve Türkiyenin Dış Politika Seçenekleri // – Ankara: Avrasya Dosyası, – 1996, – c.6. №3, – s.179-198.

fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri; onun xarici siyasətinə təsir edən amillər; beynəlxalq münasibətlər kontekstində İraqın xarici siyasətinin əsas istiqamətləri, mərhələləri və vektorlarının transformasiya prosesi; tədqiq olunan dövrdə İraqın ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrinin dinamikası.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi mənbə və ədəbiyyatın obyektiv təhlili əsasında göstərilən dövrdə İraqın xarici siyasətinin araşdırılmasından ibarətdir. Bundan irəli gələrək dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

– Bəəsin hakimiyyətə gəlməsi ərəfəsində İraqda siyasi durumu təhlil etmək;

– Bəəs hakimiyyətinin ilkin mərhələsində İraqın xarici siyasətinin başlıca istiqamətlərini araşdırmaq;

– Yaxın Şərqlin aparıcı Ərəb dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərinin təhlili əsasında İraqın “Ərəb siyasətinin” əsas vektorlarını izləmək;

– Yaxın Şərqlin qeyri-Ərəb dövlətləri ilə İraqın əlaqələrini tədqiq etmək;

– Qərb və Şərq blokuna daxil olan ölkələrlə münasibətdə İraqın yürütdüyü siyasətin təkamülünü nəzərdən keçirmək;

– İraqın Ərəb dünyasında liderlik uğrunda mübarizəsinin əsas mərhələlərini izləmək;

– İraq-İran müharibəsi ərəfəsi və illərində İraqın xarici siyasət kursunun başlıca istiqamət və mərhələlərini araşdırmaq;

– İraq-İran müharibəsi gedişində İraqın dünyanın və regionun aparıcı dövlətləri ilə əməkdaşlığının sərhədlərini göstərmək;

– Küveyt böhranının səbəb və mahiyyətini geopolitik və regional proseslərin kontekstində təhlil etmək;

– Küveyt böhranının İraqın daxili və xarici siyasətinə təsirini göstərmək;

– Küveyt böhranı gedişində və böhran sonrası dövrdə dünyanın aparıcı dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlar və region ölkələri ilə İraqın münasibətlərinin xarakterini açmaq;

- Beynəlxalq sanksiyaların İraq cəmiyyətinin siyasi və iqtisadi həyatına təsirini təhlil etmək;
- XX əsrin 90-cı illərində İraqın xarici siyasətinin əsas vektorlarını araşdırmaq;
- XXI əsrin əvvəllərində İraqın beynəlxalq birliklə münasibətlərinin kəskinləşməsinə səbəb olan amilləri göstərmək;
- 2003-cü il müharibəsinin və Bəəs rejiminin süqutunun obyektiv və subyektiv səbəblərini araşdırmaq;
- Müharibədən sonrakı ilk illərdə İraqın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərini təhlil etmək;
- XXI əsrin əvvəllərində İraqın beynəlxalq və regional münasibətlər sistemində rolunu və yerini göstərmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın metodoloji əsasını bütün mənbə və ədəbiyyatın kompleks, tənqidi və müqayisəli təhlilinə söykənən obyektiv tarixi yanaşma metodu təşkil edir. Hər şeydən əvvəl, tarixi və politoloji yanaşmanın sintezini özündə ehtiva edən bu tədqiqatın sahələrarası xarakter daşdığı qeyd edilməlidir. Araşdırma prosesinin təməlinə əsas elmi prinsiplərdən ictimai-siyasi analizin obyektivliyi və hər bir sosial hadisənin tarixi inkişaf dinamikasında obyektiv rolunu nəzərə alan tarixilik prinsipi dayanır. İraqın başlıca xarici siyasət konsepsiyalarının müqayisəli təhlil metodu onların dəyişən tarixi kontekstdə göstərilməsinə, bu konsepsiyaların transformasiyasının səbəblərinin, effektivliyi və dayanıqlılığının izah edilməsinə xidmət edirdi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazası araşdırılan problemlərin tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində təkamül və xüsusiyyətlərini izləməyə imkan yaradan problem-xronoloji prinsipinə əsaslanır. Müqayisəli və sistemli təhlil metodu dəyişən kontekstdə İraqın xarici siyasətinin, onun əsas elementləri, istiqamət və ifadə formatının qarşılıqlı əlaqələrinin daxili məntiqini üzə çıxarmağa və mövcud faktları xronoloji ardıcılıqla izah etməyə imkan yaradırdı. İraqın xarici siyasət kursunun qlobal və regional əhəmiyyətə malik çoxprofilli sistem kimi öyrənilməsi kompleks təhlilin vacibliyini müəyyən etmiş, bu da öz növbəsində dəyişən dünya şəraitində

ölkənin xarici siyasətinin daxili və xarici amillərlə şərtlənmiş özəlliklərinin daha aydın mənzərəsini yaratmışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Tədqiq olunan dövrdə İraqın xarici siyasəti üç əsas amilin təsiri altında formalaşmışdır: millətçilik, geopolitika və qloballaşma. Əgər birinci iki amil İraqın Bəəs partiyası tərəfindən idarə olunan dövrdə aparıcı xətt idisə, onun hakimiyyətinin süqutundan sonra geopolitika və qloballaşmanın simbiozu aktuallaşdı;

– Bəəs partiyasının İraqdakı 35-illik iqtidar dövrünün təcrübəsi özünü təkpartiyalı idarəetmə rejimi şəraitində cəmiyyətin rəhbər və istiqamətverici qüvvəsi kimi təqdim edən radikal millətçi partiyanın xarici siyasət modeli kimi qavrana bilər;

– Tədqiq olunan dövrdə İraqın xarici siyasət strategiyası başlıca metodoloji hədəfin – Ərəb millətçiliyin bir nümunəsi olan bəəsizmin ideya-nəzəri platformasına istinad edərək İraqın Ərəb dünyasında liderliyini təmin etmək və onu Yaxın Şərqi güc mərkəzinə çevirmək – əldə olunmasına köklənən konsepsiya və konkret xarici siyasət addım və hərəkətlərinin vəhdəti kimi xarakterizə oluna bilər;

– İraqın xarici siyasətinin formalaşmasına həm daxili, həm də xarici amillər təsir etmişdi: Yaxın Şərqi mərkəzində yerləşməsi İraqın maraqları və siyasət müdaxilə sferasını olduqca geniş və aktiv edirdi; iri neft gəlirləri fəal ərəblərarası, regional və beynəlxalq siyasət yürütmək üçün maddi baza yaradırdı; müasir və yaxşı təchiz olunmuş ordu ölkənin xarici siyasət ambisiyalarını təmin edirdi; stabil rejimin mövcudluğu ölkənin siyasi nüfuzunun genişləndirilməsi yönündə məqsədyönlü siyasət aparılmasına imkan yaradırdı;

– Körfəz bölgəsi bu subregionda müxtəlif regional və regiondan kənar güc mərkəzləri arasında rəqabət və ziddiyyətlərin kəskinləşdiyi şəraitdə formalaşan və rəsmi Bağdadın xarici siyasət fəaliyyətinin özəl istiqaməti kimi göstərilmişdir. İraqın burada lider-dövlət statusunu əldə etmək cəhdləri aparıcı nüfuz sahibləri ilə çoxillik qarşıdurmaya gətirib çıxardı. Bu rəqiblərdən biri də siyasi maraqları və niyyəti Yaxın Şərqi bu strateji regionunda öz heqemonluğunu təsdiq etməyə yönəlmiş İran idi. Bu dövlətlərin maraqlarının sərt

kəsişməsi və ənənəvi rəqabəti dərin tarixi kökləri olan çoxsaylı dağidıcı amillərin fonunda səkkizillik müharibəyə səbəb oldu;

– İraq-İran müharibəsinin bitməsindən sonra Körfəz bölgəsində hərbi-siyasi durum üç aparıcı tendensiya əsasında inkişaf edirdi – qonşu dövlətlərlə mübahisəli məsələləri güc tətbiqi və ya təhdidi ilə həll etməyə can atan İraqın regional ambisiyalarının artması; silahlanma yarışının sürətlənməsi və regionun hərbləşməsi; subregionda aparıcı nüfuz mərkəzlərin hərbi mövcudluğunun artması. 1990-cı ilin avqustunda Küveytin işğalı İraqın strateji, hərbi-siyasi və maliyyə-iqtisadi problemlərini həllinə imkan verməklə yanaşı, yuxarıda qeyd olunan sxemə uyğun idi;

– İraqın “Səhrada tufan” əməliyyatındakı (1991-ci il, yanvar-fevral) məğlubiyəti nəticəsində hərbi və iqtisadi potensialının kəskin düşməsi və dondurulması onun regional güc mərkəzlərindən biri statusunu itirməsinə gətirib çıxardı. İraqa qarşı tətbiq olunan sanksiyalar ölkənin silahlı qüvvələrinin və hərbi-sənaye kompleksinin bərpasına ciddi maneələr yaradırdı. Rəsmi Bağdadın onların yerinə yetirilməsindən boyun qaçırmaq cəhdləri İraq ətrafında hərbi-siyasi gərginliyi artırırdı;

– 2001-ci il 11 sentyabr olayları və ABŞ tərəfindən həyata keçirilən qlobal antiterror mübarizəsi İraqa bilavasitə təsir etdi və o, geniş beynəlxalq miqyas almış kəskin hərbi-siyasi böhranın mərkəzinə çevrildi. 2003-cü ildə ABŞ-in rəhbərliyi altında formalaşan koalisiya qüvvələri İraq rejiminin güc müstəvisində ləğvinə başladı, və 35 il ölkənin daxili və xarici siyasətini inhisara almış Bəəs partiyası siyasi meydanı tərk etməli oldu;

– Bəəs siyasi sisteminin iflasa uğraması və dağılması, İraq hərbi maşınının tamamilə sıradan çıxarılması nəinki siyasi qüvvələrin konfiqurasiyasının dəyişməsinə, ölkənin ictimai-siyasi bazis və üstqurumunun tam transformasiyasına, həmçinin Körfəzdə və bütövlükdə Yaxın Şərqdə liderlik uğrunda mübarizədə qüvvələr balansının köklü dəyişməsinə gətirib çıxardı;

– İraq cəmiyyətinin transformasiyası və onun yeni ictimai-siyasi modelinin yaradılması qlobal və regional qüvvələrin qarşıdurması şəraitində, beynəlxalq münasibətlərin ümumi kontekstində baş

verirdi. ABŞ və onun müttəfiqlərinin İraqda müharibədən sonrakı hakimiyyətin, regionda yeni düzənin formalaşdırması istiqamətindəki fəaliyyəti regional və beynəlxalq təhlükəsizlik üçün ciddi çağırışlar yaratdı. S.Hüseyn rejimi timsalında İraq regional təhlükə olaraq aradan qalxdı, eyni zamanda müharibənin fəsadları yeni təhdidlər kompleksi yaratdı. Ölkənin statusunun ciddi deformasiyaya uğramasına rəğmən İraq Yaxın Şərqdə potensial güc mərkəzlərindən biri kimi qalmaqdadır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi araşdırılan mövzunun aktuallığı, siyasi və praktik əhəmiyyətindən irəli gəlir və aşağıda göstərilən bir sıra müddəalarla müəyyənləşir:

– Dissertasiya beynəlxalq və regional münasibətlər kontekstində Bəəs partiyası iqtidarı dönəmində və onun 2003-ci ildə süqutundan sonrakı ilk illərdə İraqın xarici siyasətini Azərbaycan tarixşünaslığında kompleks şəkildə araşdıran ilk tədqiqat işidir;

– mənbə və ədəbiyyatın hərtərəfli, tənqidi və obyektiv təhlili əsasında fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərində hakim Bəəs partiyasının xarici siyasət konsepsiyaları, strategiya və taktikası araşdırılıb, onun ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrinin xarakterik xüsusiyyətləri, inkişaf dinamikasının və təkamülünün qanunauyğunluğu üzə çıxarılıbdır;

– İraqda Bəəs partiyasının 35-illik fəaliyyəti və təkpartiyalı iqtidar sistemi nümunəsində xarici siyasət modelinin tərkib hissələri və başlıca xüsusiyyətləri araşdırılmışdır;

– İraqın regional problemlərin həllində Bəəsizmin ideya-siyasi platforması və prinsipləri əsasında iştirakı göstərilmişdir;

– hakim partiyanın xarici siyasət konsepsiyalarının təkamülünün sosial mahiyyəti açılmış, onun İraqı Ərəb dünyasında lider-dövlətə, regional “güc mərkəzinə” çevirmək uğrunda apardığı mübarizə geopolitik və regional proseslərin fonunda təqdim edilmişdir;

– İraqdakı Bəəs partiyası timsalında millətçi ideologiyaya söykənən Ərəb rejimlərinin xarici siyasət kursu izlənilmişdir;

– daxili amillərin İraqın xarici siyasətinin formalaşmasına təsiri araşdırılmışdır;

– Yaxın Şərqi aparıcı Ərəb dövlətləri ilə münasibətləri nümunəsində İraqın “Ərəb siyasətinin” mahiyyəti və başlıca məqsədləri açıqlanıb, Ərəb dünyasında “xüsusi missiyasını” həyata keçirilməsi cəhdləri göstərilmişdir;

– İran-İraq müharibəsi, Küveyt böhranı gedişində və bohrandan sonrakı dövr, 2003-cü il müharibəsi ərəfəsində İraqın xarici siyasəti dünyanın aparıcı dövlətlərinin regiondakı maraqları və beynəlxalq və regional proseslər kontekstində dəyərləndirilmiş və ümumiləşdirilmişdir;

– İraqın müharibədən sonra dəyişən statusu əsasında xarici siyasət kursunun formalaşma prosesi öyrənilmiş, qlobal və regional çağırışlar şəraitində ətraf aləmlə münasibətlərin yeni formatını tapmaq cəhdləri araşdırılmışdır;

– Müharibədən sonrakı illərdə qlobal və regional güclərlə İraqın xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri və aspektləri müəyyən edilmişdir;

– milli-dövlət maraqları və ideya-siyasi məqsədlərdən asılı olmayaraq region dövlətlərinin öz qonşuları ilə dinc yanaşı yaşamasını ehtiva edən regional sabilliyin və təhlükəsizliyin real durumu və təmin edilməsinin perspektivləri öyrənilmişdir;

– Yaxın Şərqi münaqişə potensialının, hərbi qarşıdurma səviyyəsinin azaldılması, silahlanmanın və hərbi xərclərin müdafiə üçün yetəcək qədər ixtisarı, regionun bütün dövlətlərinin maraqları və qüvvələr balansını nəzərə almaqla ümumi təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanması zərurəti haqda müddəalar irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunmuş elmi nəticələr İraqın müasir tarixi və xarici siyasətinin öyrənilməsinə dair ümumiləşdirilmiş əsərlərin əsasını təşkil etməklə yanaşı, millətçi ideologiyalara söykənən Ərəb rejimlərinin xarici siyasətinin tipologiyası (təsnifatı), Yaxın Şərq regionunun xarici siyasət və beynəlxalq münasibətlər problemləri üzrə kompleks tədqiqatların və monoqrafiyaların hazırlanmasında yararlı ola bilərlər. Tədqiqatın müddəaları və elmi nəticələri müasir mərhələdə Yaxın Şərqi Ərəb və qeyri-Ərəb dövlətlərinin siyasi inkişafının

problemlərini araşdıran akademik mərkəzlərin tədqiqatçı və elmi işçiləri üçün maraq kəsb edə bilər. Eyni zamanda onlar XİN və digər xarici siyasət qurumları, analitik mərkəzlər, qeyri-hökumət təşkilatları əməkdaşlarının praktik fəaliyyətində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın materialları müvafiq sahələr üzrə Ali məktəblərdə bakalavr və magistr təhsili pillələri üçün Yaxın Şərq, Ərəb ölkələri və İraqın müasir tarixinə dair ümumi və ixtisas kursların, dərslük, dərş vəsaitləri və proqramların hazırlanmasında da faydalı ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəə və nəticələri 3 monoqrafiya, Azərbaycanda və xaricdə çap olunan məqalələ və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın nəticələri haqqında ölkədə və xaricdə keçirilən respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi və elmi-praktiki simpozium və konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Asiya və Afrika ölkələri tarixi” kafedrasında yerinə yetirilibdir.

Dissertasiyanın strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya işinin strukturu tədqiqat predmetinin xüsusiyyəti və metodologiyası, həmçinin qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrlə şərtlənmişdir. Dissertasiya işi Giriş (56 993 işarə), 12 paragrafi ehtiva edən dörd fəsil (I fəsil – 91 535 işarə, II fəsil – 98 903 işarə, III fəsil –95 056 işarə, IV fəsil – 145 251 işarə), nəticə – 17 833 işarə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından (45 755 işarə) ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 314 səhifədir, ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 506 796 işarədir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı ilə birgə dissertasiyanın ümumi həcmi 552 551 işarədən ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və problemin işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəələr, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti

göstərilir, işin aprobasiyası və tətbiqi, onun quruluşu və həcmi haqqında məlumat verilir.

Dörd paragrafdan ibarət olan **birinci fəsil “XX əsrin 70-ci illərində İraqın xarici siyasətinin əsas istiqamətləri”** adlanır. Fəslin **birinci paragrafında** İraqın XX əsrin 60-cı illərinin sonunda ictimai-siyasi inkişafının təhlili əsasında ölkədə Bəəs partiyasının hakimiyyətə gəlmə şəraiti və mürəkkəb daxili və xarici problemlərin həlli yolunda etdiyi ilk addımlar araşdırılır. Burada həmçinin Bəəsizmin əsas ideoloji konsepsiyaları açıqlanır, partiya rəhbərliyinin strateji xətti və taktiki addımları göstərilir.

Hərbi çevriliş nəticəsində hakimiyyətə gələn Bəəs partiyası artıq *“aydın ideya-siyasi platforma və təşkilati struktura, çoxillik siyasi mübarizə təcrübisinə və müəyyən sosial bazaya malik idi”*.⁴¹ Bəəs idarəçiliyi İraq tarixində yeni mərhələnin əsasını qoydu – bu, ordunun tədricən ikinci plana keçməsi və radikal millətçi partiyanın cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi kimi önə çıxması idi. Mürəkkəb daxili və xarici problemlərlə üzləşən Bəəs mərkəzləşdirilmiş partiya-siyasi sisteminin və rejimin kütləvi bazasının yaradılması yolunu seçdi.

Bu paragrafda həmçinin hakim Bəəs partiyasının VII (noyabr 1968) və VIII (yanvar 1974) regional qurultaylarında diqqət mərkəzində olan məsələlər, o cümlədən 70-ci illərdə İraqın xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri, məqsəd və vəzifələri araşdırılmışdır⁴². Bu siyasətin prioritet istiqamətləri “Ərəb siyasəti” çərçivəsində Ərəb ölkələri ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına; aktiv regional siyasətin aparılmasına; SSRİ başda olmaqla Şərqi blokuna daxil olan sosialist ölkələri ilə hərtərəfli münasibətlərin genişləndirilməsinə; Qərbin inkişaf etmiş dövlətləri ilə siyasi

الزبيدي ل. ع. ج. ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ في العراق. بغداد، دار الحرية، ١٩٧٩، ص ٤٥٨

⁴² The Political Statement of the 7-th Regional Conference of the Socialist Arab Ba'th Party/ – Baghdad: Al-Hurriya, – 1969, – p.8; Арабская нация едина, ее миссия бессмертна. Партия Арабского Социалистического Возрождения. Иракский регион. Политический отчет восьмого регионального съезда / – Хельсинки, – 1975, – s.153.

əlaqələrin “*Ərəb millətinə dostluq və düşmənçilik*”⁴³ dərəcəsinə uyğunlaşdırılmasına yönəlmişdir.

Bu müddəalardan çıxış edərək fəslin **ikinci yarım fəslində** XX əsrin 70-ci illərində İraqın “Ərəb siyasətinin” əsas vektorları aparıcı Ərəb ölkələri ilə ikitərəfli əlaqələrin əsasında təhlil edilmişdir. Bəəs xarici siyasətin bu sahəsini öz beynəlxalq əlaqələrinin xüsusi sferası kimi qiymətləndirirdi. Bunun istinad nöqtəsini “*İraqın Ərəb dünyasına etnik, dil, tarixi və kultüral-psixoloji mənsubiyyəti müddəası*”⁴⁴ təşkil edirdi. “Ərəb siyasəti”nin ölkə üçün əhəmiyyəti və prioritetinin təsdiqi sahəsində ciddi ideya-nəzəri baza təqdim edilsə də, bir çox hallarda onun məqsəd və hədəfləri deklarativ idi, bəyan edilmiş şüar və məsələlərin nəzəri qoyuluşu və onların əməli həlli arasında boşluq yaranırdı. Göstərilən dövrdə ərəblər arası siyasi əlaqələrin durumunu ümumilikdə təhlil edərək, belə qənaətə gəlmək olar ki, onların xarakterik xüsusiyyətini mərkəzəqaçma və mərkəzdənqaçma tendensiyaların mübarizəsi təşkil edirdi. Ərəb ölkələrinin sosial-siyasi fərqlərinin artması, liderlik uğrunda mübarizə, ideoloji toqquşmalar, həmçinin xarici qüvvələrin müdaxiləsi ərəblər arası əlaqələrə mənfi təsirini göstərirdi. Hakimiyyətə gəldiyi ilk vaxtdan Bəəs İraqın Ərəb dünyasında aparıcı rolu və liderlik iddiasını ortaya qoydu. Bu mövqe onun maraqlarının digər Ərəb ölkələrinin maraqları ilə həm ikitərəfli əlaqələrdə, həm də Ərəb dünyasının və bütövlükdə Yaxın Şərqi köklü problemləri baxımından toqquşmasına səbəb olurdu. Və hər konkret durumda onların arasındakı rəqabət və ziddiyyətlər mürəkkəb beynəlxalq, regional və milli-dövlət maraqları sistemindən keçərək müxtəlif forma və konfigurasiya alırdı.

70-ci illərdə İraqın aparıcı Ərəb dövlətləri ilə əlaqələri mərkəzəqaçma və mərkəzdənqaçma tendensiyalarının vəhdətini tam şəkildə ifadə edirdi. İraqın ərəblər arası münasibətlər sistemində ən mürəkkəb sahə onun Suriya, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı və Küveyt ilə ikitərəfli əlaqələri idi. Bir tərəfdən, Ərəb dünyasının köklü

⁴³ Арабская нация едина, ее миссия бессмертна..., – s.10; 154-155.

⁴⁴ وزارة الثقافة و الاعلان . الدستور الموقت ، بغداد، الثورة، ١٩٧٩، ص ١٢٠

problemlərinə aid maraqlarının üst-üstə düşməsi və bu ölkələrin üzləşdiyi çətinliklərin oxşarlığı onları potensial müttəfiq edirdi, digər tərəfdən isə liderlik və nüfuz uğrunda mübarizə, müxtəlif sosial-iqtisadi və siyasi meyillənmə, ideoloji ixtilaflar, ərazi iddiaları və s. onların inteqrasiya və əməkdaşlığına ciddi maneələr yaradırdı.

70-ci illərdə hakim Bəəs partiyası üçün konseptual və əməli əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biri “Ərəb birliyi” problemi idi ki, o da ərəblərin *“vahid tarixi və sosio-kültür birliyə məxsus olmaları haqda müddəanın təsiri altında formalaşmışdı”*.⁴⁵ Vahid Ərəb dövlətinin rəhbəri roluna iddia edən Bəəsin təqdimatında Ərəb birliyi ideyasının əsasları hərətəfli tədqiq olunmuşdu. Bəəsə görə, bu dövlət *“məhz Bəəsin egidası altında və onun şüarlarına əsaslanaraq”*⁴⁶ yaranmalı idi. Lakin Bəəs hərəkətinin ilkin mərhələsinə məxsus radikal mövqə tədricən daha ehtiyatlı və pragmatik yanaşma ilə əvəzləndi. Bəəs liderləri *“beynəlxalq səviyyədə təsdiq olunmuş dövlət sərhədləri çərçivəsində müstəqil Ərəb dövlətlərinin mövcud olması”* reallığına əsaslandıqlarını etiraf etməyə məcbur olsalar da, *“Ərəb dünyasının daha sıx inteqrasiyası üçün zəmin yaradılması yolunda səylərə”*⁴⁷ davam edirdilər. Ərəb ölkələrinin “birlik” təcrübəsinin təhlili onu göstərdi ki, onların ictimai-siyasi inkişafının xarakterik xüsusiyyəti birgəolma və inteqrasiyaya meyillənmə deyil, əksinə, dərinləşən məsafələnmə idi. Bunun parlaq təzəhürünü 60-cı illərin ortalarından etibarən ideya-təşkilatı parçalanma durumunda fəaliyyət göstərən Bəəsin öz nümunəsində izləyə bilərik.

Fəslin **üçüncü paraqrafında** İraqın Yaxın Şərqi qeyri-ərəb dövlətlərindən – İran və Türkiyə ilə münasibətləri araşdırılır. XX əsrin 70-ci illərində Körfəz bölgəsində aparıcı dünya dövlətlərinin və regional “güc mərkəzlərinin” savaşının kəskinləşməsi fonunda İraqın

45 نضال البعث في سبيل الوحدة و الحرية و الاشتراكية، ١٩٧٦-١٩٤٢، ج ١١ - ١ - بيروت، دار الحكمة، ص ٥٦٠

46 الزبيدي ل. ع. ج. ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ في العراق. بغداد، دار الحرية، ١٩٧٩، ص ٤٥٨

47 The Political Analysis of Present Arab Condition: issued by the National Leadership of the Arab Ba'th Socialist Party / – Baghdad: Al-Hurriya Press, – 1975, – p.9.

bu strateji bölgədə liderlik iddiası cəhdi İranla ziddiyyətlərin artması və maraqların toqquşmasına gətirməyə bilməzdi. Bu dövlətlərin münasibətlərinin tarixinə qısa ekskurs edən müəllif ziddiyyətlərin əsas səbəblərini qeyd etmişdir: sərhəd Şətt əl-Ərəb çayı ilə bağlı ərazi mübahisələri, ərazi suları, Körfəzdəki adalar və kontinental şelfin bölünməsinə dair ixtilaf, kürd, şiə və Xuzistan etnik ərəblərinin problemləri, mübahisəli neft yataqlarının istismarı, sərhədyanı çayların və ərazilərin istifadəsi məsələsi və s.

İraq-Türkiyə münasibətlərinə gəldikdə isə, tədqiq olunan dövrdə onlar bir sıra regional və qlobal təsirlərə məruz qalmışdı. Siyasi sahədə problemlərin olmasına baxmayaraq, İran, Suriya və digər Ərəb ölkələri ilə münasibətləri gərgin olan İraq regional təcriddən qurtarmaq üçün Türkiyə ilə əlaqələrin normallaşmasında maraqlı idi.

XX əsrin 70-ci illərində İraqın xarici siyasət sistemində Qərbin aparıcı dövlətləri və SSRİ başda olmaqla Şərqlə blokuna daxil olan ölkələrlə əlaqələr xüsusi önəm kəsb edirdi və bunlar Fəslin **dördüncü paraqrafında** ətraflı tədqiq olunubdur. Praktik cəhətdən İraqın o dövrdə regionda Qərbin planlarına aktiv müqavimət göstərmək imkanı olmasa da, hakim partiyanın proqram sənədlərində *“milli istəklərin həyata keçməsinə əngəlləyən imperialist dövlətlərinin”* qəbul edilməməsinin ideoloji əsaslandırılması və onlarla ziddiyyətlərin *“fundamental, kəskin və davamlı”*⁴⁸ olması yer tapırdı. Digər tərəfdən, hakim partiya bu mərhələdə Qərb dünyasında *“Ərəb ölkələrinə nisbətən müsbət mövqe”* tutan Fransa, Almaniya, Yaponiya və s. kimi dövlətlər hesabına *“düşmən imperialist dövlətləri”*⁴⁹ anlayışını məhdudlaşdıraraq, onlarla sərfəli, əsasən də ticari-iqtisadi sahədə, əlaqələrin inkişaf etdirilməsi yolu seçmişdi.

70-ci illərin ikinci yarısından etibarən İraqın Qərbə münasibəti dəyişikliklərə uğradı və bu, həm hakim partiyanın praktiki fəaliyyətində, həm də onun ideya-nəzəri bazasında öz əksini tapdı. İraq liderlərinin qənaətinə görə, *“inkışaf etmiş dövlətlərin təsir dairəsinə düşməmək şərti ilə onlarla bərabərhuquqlu əməkdaşlığın*

⁴⁸Арабская нация едина, ее миссия бессмертна..., – с.154.

⁴⁹ Yənə orada – s.155.

dərinləşməsi ölkənin iqtisadi və maliyyə müstəqilliyinin əldə edilməsi və hakim Bəəsin möhkəm “siyasi iradəsi” zəminində baş vermişdi”⁵⁰. 70-ci illərin ikinci yarısında iqtidar partiyasının xarici siyasət kursunu təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, 1979-cu ilin iyulunda Səddam Hüseynin hakimiyyətə gəlməsi ilə İraqın xarici siyasətində “praqmatik yanaşma” üstünlük təşkil etməyə başladı və bunun əsas məqsədi ölkənin beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirməklə onu nəinki Ərəb dünyasında, bütövlükdə Yaxın Şərqdə liderliyinin təmin edilməsindən ibarət idi.

Bütövlükdə xarici siyasətdə Qərb əleyhinə kurs Bəəsin bəzi ideoloji prinsipləri ilə yanaşı, daxili və bir sıra regional problemlərinin həlli üçün xarici dəstəyin təmin edilməsi zərurəti, iqtisadi, hərbi-texniki və s. yardımları almaqla ölkənin siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi “Qərb-Şərq” qütbləri arasında aparıcı tərəfdaşın seçilməsinə sonuncunu üstün tutması ilə şərtlənmişdi. Lakin 70-ci illərin ikinci yarısında İraqın sosial-iqtisadi və siyasi üst quruluşunda baş verən proseslər – siyasi sistemin “Bəəsləşdirilməsi” və təkpartiyalı diktaturaya çevrilməsi - onun tədricən SSRİ ilə “strateji ittifaq” xəttindən ayrılmasına gətirib çıxardı. Beynəlxalq əlaqələrdə “*praqmatik mövqe*”, “Qərb - Şərq” xəttində “*balanslaşdırılmış*” siyasət, iki “*nüfuz mərkəzindən*” “*eyni məsafəlik*” prinsipi, Şərq blokuna meyldən və SSRİ ilə “*strateji ittifaqdan*” imtina İraqın Ərəb dünyasında lider-dövlətə və Yaxın Şərqdə “güç mərkəzinə” çevrilməsi üçün “*əsaslı bazanın yaradılmasını təmin etməli idi*”⁵¹.

“Körfəz zonası – İraqın xarici siyasətinin xüsusi istiqaməti” adlanan **ikinci fəsil** Körfəzin beynəlxalq münasibətlər sistemində rolu və yerinin tədqiqinə, İran-İraq müharibəsinin səbəb və xarakterinin təhlilinə, region və aparıcı dünya dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrinin nümunəsində İraqın xarici siyasətinə müharibənin təsirinin göstərilməsinə, həmçinin kəskin beynəlxalq böhrana yol

⁵⁰ Министерство культуры и информации. Саддам Хусейн по случаю 12-ой годовщины революции 17 июля / – Багдад: Дар-аль-Мамун, – 1980, – s.13.

⁵¹ Yenə orada, – s.17.

açmış İraqın Küveytə qarşı təzavüzünün ilkin şərtləri və səbəblərinin araşdırılmasına həsr edilmişdir.

Körfəz zonasını beynəlxalq münasibətlər sisteminin acar nöqtələrindən biri kimi səciyyələndirən müəllif bu subregionda siyasi proseslərə və beynəlxalq əlaqələrin formalaşmasına təsir edən daxili və xarici amilləri təhlil etmişdir. 70-ci-80-ci illərin kəsimində Körfəz zonası İraqın regional siyasətinin xüsusi istiqamətinə çevrildi. Onun subregional “güc mərkəzi” roluna iddiaları aşağıdakı göstəricilərdən irəli gəlirdi: Körfəzin şimali-şərqində və Yaxın Şərqin mərkəzində yerləşməsi İraqın geniş regional maraqlarını və aktiv siyasi müdaxiləsini şərtləndirirdi; regionun ən iri neft hasilatçısı və ixrac edən ölkələrdən biri olaraq böyük gəlirlər əldə etməsindən önəmli sosial-iqtisadi layihələri və aktiv regional siyasəti həyata keçirilməsi üçün maddi baza yaratmışdır; hakim Bəsin timsalında stabil rejimin olması sayəsində İraqın xarici siyasətinin tədricən fəallaşması mümkün olmuşdu; İraq müasir və yaxşı təchiz olmuş orduya malik idi⁵². 1980-ci ilin fevralında İraq lideri S.Hüseyn “Milli bəyannamə” adlı sənəddə ölkəsinin “*Ərəb dünyasında “xüsusi missiyasını”*”⁵³ elan edərək Körfəz əmirlikləri ilə hərbi sahədə regional əməkdaşlıq, kollektiv təhlükəsizlik paktının bağlanması, xarici siyasət və müdafiə sahələrində fəaliyyətlərinin koordinasiyası təklifini irəli sürdü.

Bölgədə öz strateji hegemonluğunu bərqərar etməyə çalışan İran Körfəzdə İraqın liderliyinin təmin edilməsi yolunda ən başlıca maneə olaraq qalmaqda idi. Regionun “İslamlaşdırılması” konsepsiyasını rəhbər tutan və bunu “İslam inqilabının ixracı” vasitəsiylə həyata keçirməyə çalışan radikal şiə ruhanilərinin İranda hakimiyyətə gəlməsi əhalisinin təqribən 60% şiələrdən ibarət olan İraqın sünnü iqtidarına real təhlükə yaratmaqla yanaşı, buradakı mövcud status-kvonu dəyişdirə bilirdi. Nəticədə sərhəd mübahisələri, ərazi iddiaları, milli və dini ixtilafların süni istismarı, liderlərin şəxsi ambisiyaları və s. kimi problemlər 8 il davam edən (1980-1988) İraq-İran

⁵² Лукин, В.П. «Центры силы». Концепции и реальность / В.П.Лукин. – Москва: Международные отношения, – 1983, – s.168-169.

⁵³ حسين ص. العراق و السياسة الدولية، بغداد، دار التليعة، ١٩٨١، ص ١٩٦

müharibəsinə səbəb oldu. İraq müharibəyə başlamaqla Körfəzdə, Ərəb dünyasında və bütövlükdə Yaxın Şərqdə liderlik statusu əldə etməyə; sərhəd məsələsini, ilk növbədə, Şəttül-Ərəb problemini öz xeyrinə həll etməyə; İran inqilabının daxili siyasi vəziyyətə təsirini azaltmağa; ölkədə S.Hüseyn qruplaşmasının mövqelərini möhkəmləndirməyə, prezidentin özünü isə Ərəb dünyasının “qəhrəmanı və xilaskarı” kimi təqdim etməyə; ordunu genişmiqyaslı əməliyyatlarda yoxlamağa və onun potensial imkanlarını göstərməyə can atırdı. Lakin, hesablamalara rəğmən, müharibə nəinki İraqın Körfəzdə mövqelərini möhkəmləndirmədi, əksinə, o, ciddi siyasi, maliyyə-iqtisadi və insan itkilərinə məruz qaldı, iqtisadiyyata, neft infrastrukturuna, kommunikasiya və nəqliyyat sistemində ziyan vuruldu, valyuta gəlirləri kəskin aşağı düşdü, xarici borclar və hərbi məsrəflər artdı.

Fəslin **ikinci paraqrafında** İraqın aparıcı region dövlətləri və dünya “güc mərkəzləri” ilə münasibətlərinin hərtərəfli təhlili əsasında müharibənin onun xarici siyasətinə göstərdiyi təsirdən danışılır. Burada əsas diqqət ölkənin xarici siyasət kursunun təkamülünə yönəlmişdir ki, bu da özünü “Ərəb siyasətindəki” dəyişikliklərdə və müharibə şəraitində İraqa siyasi-diplomatik, maliyyə, hərbi və humanitar yardımlar edən Ərəb ölkələri ilə münasibətlərin önə çıxmasında təzahür etmişdi. 80-cı illərin kəsimində “*Şərq və Qərbi arasında balanslaşdırılmış siyasət*”⁵⁴ yürüdülməsi tərəfdarı olan İraq rejiminin xarici siyasət kursunda daha bir ciddi dəyişiklik baş verdi. Bu, SSRİ ilə münasibətlərin soyuqlaşması, Qərbi Avropa və Yaponiya ilə siyasi və iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsi, ABŞ-la əlaqələrin tədricən normallaşmasında özünü biruzə verdi. Bu paraqrafta həmçinin öz geosiyasi və iqtisadi maraqlarından çıxış edən Vaşington və Moskvanın İran-İraq müharibəsi illərində siyasətinə təsir edən amillər təhlil olunmuşdur.

Fəslin **üçüncü paraqrafı** İraqın beynəlxalq birliklə münasibətlərini kəskinləşdirən Küveyt böhranının ilkin şərtlərinə və səbəblərinə həsr olunmuşdu. 80-ci illərin sonu – 90-cı illərin

حسين ص. العلان القومي: استجابة لدعوة المؤليات القومية ، بغداد، الثورة، ١٩٨٠، ص ١٠٥

əvvəllərində Körfəzdə gedən proseslərin tədqiqi belə qənaətə əsas verir ki, SSRİ-nin dağılmasından sonra “soyuq müharibənin” bitməsi və beynəlxalq münasibətlərin ikiqütblü quruluşunun süqutu regional müharibə və münaqişələrin real təhlükəsini aradan qaldırmamışdır. Körfəz zonası dünyanın ən qeyri-stabil bölgələrindən biri kimi qalmaqda idi. İranla müharibənin nəticələri İraq liderlərinin ambisiyalarını qane edə bilməzdi. Onun ağır siyasi və sosial-iqtisadi nəticələrinə baxmayaraq İraq regionda güc mərkəzi iddiasının möhkəm əsasını yaratmaq məqsədilə ordunun gücləndirilməsi və hərbi-iqtisadi potensialının artırılması kursunu davam etdirirdi. İraq rejiminə müasir silah və texnologiyaların satışında bir sıra dövlətlərin rolu və aktiv “yardımı” xüsusi qeyd olunmalıdır. Sülh dövründə lazım olandan çox silah əldə edən və hərbi təcrübə toplamış İraq qonşu dövlətlərə qarşı təzyiq etmək üçün istənilən bəhanədən istifadə edir, açıq şantaj və təhdidlər göstərirdi. S.Hüseyn İraqın “*tarixi ərazisi*”⁵⁵ saydığı Küveytə xüsusən mənfi münasibət bəsləyirdi.

1990-cı ilin avqustunda İraq Küveyti işğal etdi və bununla da Körfəzdə uzunmüddətli beynəlxalq böhranın əsasını qoymuş oldu. Bu aksiyasını gerçəkləşdirən İraq bir sıra strateji, hərbi-siyasi və maliyyə-iqtisadi məqsədlərə çatmağı planlaşdırırdı: Küveytin zəbti və ilhaqi ilə neft ehtiyatlarına görə Səudiyyə Ərəbistanından sonra regionun ikinci dövlətinə çevrilir, bu da yüksək iqtisadi və hərbi potensialı nəticəsində ona rəqiblərinə qarşı üstünlük verirdi; öz maliyyə və iqtisadi problemlərini həll etmiş olur və borclardan yaxa qurtarırdı; Küveyt neftinə və onun maliyyə ehtiyatlarına yiyələnməklə regionda neft qiymətlərinin formalaşmasına təsir imkanını qazanırdı; neft prosesini tənzimləmək və nəzarət etmək imkanını əldə etməklə və regionun neft istehsal edən ölkələrinə hərbi-siyasi və iqtisadi təzyiq göstərməklə İraq nəinki Körfəzdə, bütövlükdə Ərəb dünyasında liderlik statusu əldə edirdi; ümid edirdi ki, “*İran təhdidindən və müdaxiləsindən qoruduğu*” region dövlətləri onun Küveyti tutmasına göz yumacaq, onun borcları isə bu dövlətlər

55 حسين ص. ارادها الله شرفا و عزا و مجدا، بغداد، دار الحرية، 1992، 193 ص

arasında “*ədalətlə bölüşdürüləcək*”⁵⁶; İraq öz addımlarına ABŞ-ın loyol yanaşacağına ümid bəsləyirdi; hesab edilirdi ki, SSRİ ilə müttəfiqlik münasibətləri ona qarşı güc tətbiq edilməsindən yayına biləcək; əminlik var idi ki, dünya birliyi İraq müdaxiləsinə qarşı vahid mövqedən çıxış edə bilməyəcək.

Bu paraqrafda həmçinin Küveyt böhranı gedişində aparıcı dünya dövlətlərinin və beynəlxalq birliyin mövqeyinin təhlili ilə yanaşı, rəsmi Bağdadın da siyasi davranışı araşdırılır.

SSRİ-də sistem böhranı və ikiqütblü dünya düzeninin süqutu ABŞ-ı beynəlxalq arenada yeganə superdövlətə çevirdi və o, İraqa qarşı bütün addımların əsas təşəbbüskarı, təşkilatçısı və icraçısı rolunu öz üzərinə götürdü. Eyni zamanda Vaşinqton geniş beynəlxalq koalisiyanın dəstəyini qazanmağa, BMT mexanizmlərindən istifadəyə və mümkün hərbi aksiyaya qanuni don geyindirməyə çalışırdı. ABŞ və NATO-dakı müttəfiqləri Körfəz bölgəsində böyük hərbi qruplaşma cəmləşdirmiş və çoxmillətli koalisiya qüvvələri ilə birgə Küveytin hərbi yolla azad olunmasına nail oldular.

İraq rəhbərliyinin bu dövrdə siyasi davranışını təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, onun məqsədi olayları qarşıdurma ssenarisi üzrə idarə etmək idi. Bu, Küveytin ilhaqı haqda qərar vermək, beynəlxalq birliyin qoşunların çıxarılması tələblərinə məhəl qoymamaq, xarici vətəndaşları girov tutmaq və saxlamaq, Səudi Ərəbistanla sərhədə ordu hissələrini yeritmək və neytral zonanı zəbt etmək, problemin həllini reallıqdan uzaq tələblərlə pərdələməyə cəhd etmək, müxtəlif uydurma bəhanələrlə sülh təkliflərindən yayınmaq, əsassız radikal çağırışlar və təhdidlər səsləndirmək və s. addımlarda özünü biruzə verirdi. Regionda qarşıdurmanın dərinləşməsinə rəvac verən İraq liderləri SSRİ-nin real dəstəyi və köməyinə bel bağlayırdılar. Onlar Moskva ilə müttəfiqlik və ən iri iqtisadi və hərbi-texniki tərəfdaşlıq əlaqələri olan İraq naminə Sovet-ABŞ qarşıdurmasını labüd hesab edirdilər və bu, Vaşinqtonu genişmiqyaslı

حسين ص. ارادها الله شرفا و عزا و مجدا، بغداد، دار الحرية، ١٩٩٢، ١٩٣

hərbi əməliyyat keçirməkdən yayındırmalı idi⁵⁷. Lakin hadisələrin gedişi onların siyasi və iqtisadi hesablamalarının gerçəkləşmədiyini göstərdi. İraqın Körfəzdə, Ərəb və bütövlükdə müsəlman dünyasında liderlik iddiası cəhdi nəinki süquta uğradı, o, uzun müddətli regional və beynəlxalq təcridlə üzləşdi. Koalisiya tərəfindən məğlub olan İraq Yaxın Şərqi ikinci dərəcəli ölkəsi səviyyəsinə endi və regionda öz planlarını həyata keçirmək şansını itirdi.

“XX əsrin 90-cı illərində İraqın xarici siyasəti” adlı üçüncü fəsilə Küveyt böhranının İraqın daxili və xarici siyasətinə təsiri araşdırılıb, həmçinin böhrandan sonrakı dövrdə bu ölkənin regional siyasətindəki dəyişikliklər tədqiq olunub.

Fəslin **birinci paragrafı** beynəlxalq sanksiyalar şəraitində İraq rəhbərliyinin xarici siyasət fəaliyyətinin araşdırılmasına həsr olunub. BMT TŞ 3 aprel 1991-ci il 687 saylı qətnaməsi İraqın iqtisadi və hərbi-texniki potensialının zəifləməsi, xüsusi hərbi proqramların məhdudlaşması və onlar üzərində beynəlxalq birliyin sərt nəzarətinin qurulmasının hüquqi bazasını yaratdı. Beynəlxalq sanksiyalar İraqı dağılmış hərbi sənaye və infrastrukturun bərpasından, habelə silah və hərbi texnika idxalından məhrum etdi, cəmiyyətin bütün sahələrinə, ölkənin daxili və xarici siyasətinə neqativ təsir göstədi.

Bu səbəbdən 90-cı illərdə İraq rəhbərliyinin xarici siyasət fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri sanksiyaların təcridcən yumşaltma və aradan qaldırma söylərindən ibarət oldu. Bu yolda BMT tərəfindən yaradılan Xüsusi komissiyası (İraqın bioloji, kimyəvi və raket potensialının monitorinqini aparan orqan) ilə davamlı qarşıdurma effektiv olmadı. Bağdad nəinki sanksiyalar rejiminin ləğvinə nail olmadı, əksinə, bu qurumla qarşıdurma ABŞ və Böyük Britaniya tərəfindən dəfələrlə İraqa qarşı siyasi təzyiq və güc tətbiqi üçün istifadə edildi. O dövrdə ABŞ-ın İraqa qarşı “ikili sədd” kursu çərçivəsində yürütdüyü siyasət İraq müxalifətinə yardımı; rejimi zəiflətmək üçün sanksiyalardan istifadəni; BMT-nin silah və hərbi proqramlarına nəzarət mexanizmlərindən yararlanmağı; BMT

⁵⁷ Багирова, А. Внешняя политика Ирака (1968-2003) / А.Багирова. – Баку: Адильоглу, – 2003. – с. 293.

TŞ-nın qətnamələrinin bütün şərtlərini İraq tərəfindən mütləq icra edilməsi üçün güc tətbiqini nəzərdə tuturdu.⁵⁸ İraq-ABŞ münasibətlərinin təhlili göstərdi ki, 90-cı illərdə onlar davamlı böhran və düşmənçilik kimi səciyyələnirdi, yaranan problemləri isə üstün tərəf təzyiq və güc müstəvisində həllinə çalışırdı.

XX əsrin sonunda İraqda beynəlxalq sanksiyalar şəraitindəki durum aşağıdakı kimi olmuşdu: rejim xeyli zəifləsə də dayana bildi; sanksiyaların saxlanması İraqın ABŞ-la qarşıdurmasını sərtləşdirdi; xalqın ağır həyat şəraitini S.Hüseyn beynəlxalq və regional təcriddən çıxmaq üçün istifadə etdi; gözləntilərə rəğmən, əhalinin rejimə qarşı kütləvi çıxışları olmadı; İraq müxalifəti rejimə alternativ güc ola bilmədi; beynəlxalq arenada sanksiyalara dəstəyi təmin edən vahid mövqe və birgə məsuliyyət prinsipi korroziyaya uğradı.

Fəslin **ikinci paragrafı** XX əsrin 90-cı illərində İraqın regional siyasətindəki dəyişikliklərə həsr olunub. Beynəlxalq sanksiyaların təsiri üzündən İraq rejimi faktiki olaraq təcrid olunmuşdu, bu da onun öz xarici siyasi və iqtisadi potensialından yararlanmasını xeyli məhdudlaşdırmışdı. Ölkənin regional statusu deformasiyaya uğramasından yürüdülmən siyasətin həm ümumən, həm də məxsusi olaraq region dövlətləri ilə məcburi korrekte edilməsinə gətirdi. Bağdad bəzi qonşu ölkələrlə öz siyasi və iqtisadi əlaqələrini qismən bərpa etsə də, əvvəlki regional “güc mərkəzi” statusunu itirdi.

İraqın prioritet siyasi və iqtisadi maraqlarının cəmləşdiyi Körfəz bölgəsi 90-cı illərdə də onun regional siyasətinin əsas vektorlarından biri olaraq qalmaqda idi. Küveytə qarşı təcavüz İraqın Körfəz əmirlikləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrini kəsdi. Lakin Küveytin ərazi bütövlüyü və suverenliyinin bərpasından sonra Qətər, Oman, BƏƏ kimi mötədil qanad İraqla tam həcmli ticari-iqtisadi və siyasi əlaqələri bərpa etdi.⁵⁹ Əksinə, Səudi Ərəbistan və Küveyt İraqa

⁵⁸ Bymen, D., Waxman, M. Confronting Iraq: U.S. Policy and the Use of Force since the Gulf War. Rand Corporation Publication. 2000: [Electronic resource] / URL: <http://www.rand.org/publications/MR/MR1146>.

⁵⁹ Бордунов, М.В. Зона Персидского залива: особое направление в региональной политике Ирака //— Москва: Востоковедный сборник, ИВ РАН, — 2002. №3, — с. 145.

qarşı sərt xətt yürüdərək BMT TŞ-nın bütün qətnamələrinin tam və şərtsiz yerinə yetirilməsini tələb edirdilər. 1993-cü ildə beynəlxalq birliyin təzyiqi ilə Bağdad sərhədlərin demarkasiyası məsələsində Küveytlə güzəştə getdi, 1994-cü ildə isə İraq parlamenti onun ilhaqı ilə bağlı qərarını ləğv etdi və mövcud sərhədlər çərçivəsində Küveyti müstəqil dövlət olaraq tanıdı.⁶⁰

Böhrandan sonrakı dövrdə İraqın regional münasibətlər sistemində ən mürəkkəb və ziddiyyətli sahə Suriya istiqaməti olaraq qalırdı. Küveytə qarşı İraq təcavüzünü birmənalı şəkildə qınayan Suriya çoxmillətli koalisiyaya qoşuldu. O, həmçinin ümumərəb səviyyəsində və BMT çərçivəsində İraqın əleyhinə qəbul olunan qətnamələr zamanı sərt xətt tərəfdarı olaraq onun regionda və beynəlxalq arenada siyasi təcridinə dəstək verdi. Lakin 90-ci illərin ikinci yarısından başlayaraq regiondakı dəyişikliklər və iqtisadi sahədəki problemlərin təsiri altında ikitərəfli münasibətlərin normallaşması prosesi başladı.

Tədqiq olunan dövrdə İraqın regional siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri İran vektoru idi. Küveytin işğalından sonra İraqın üzləşdiyi regional və beynəlxalq təcrid İranla olan ərazi mübahisələrinin həllini zəruri edirdi. 1990-ci ilin sentyabrında diplomatik əlaqələr bərpa olunsada bir sıra problemlər qalmaqda idi – müharibənin de-yure bitdiyi haqda müqavilənin imzalanmaması; Şətt əl-Ərəb çayı və normal gəmiçilik üçün onun axarının təmizlənməsi məsələsinin həll olunmaması; quru sərhəd zolağının demarkasiyası və ərazi şelfinin müəyyənləşdirilməməsi; hərbi əsirlərin mübadiləsinin bitməməsi; hərbi təzminatın həcmi və ödəmə müddətinin müəyyənləşdirilməməsi və s.

90-cı illərdə İraq-Türkiyə münasibətlərinin dinamikasına bir çox xarici və daxili amillər təsir edirdi. Türkiyə yeganə dövlət idi ki, onun vasitəsi ilə İraq xarici aləmlə lazımi əlaqələr qurursa da, sanksiyalar rejimi bütün bunlara ciddi əks-təsir göstərirdi. 1993-cü ildə tərəflər diplomatik əlaqələrin bərpası, 1994-cü ildə BMT sanksiyalarında nəzərdə tutulmuş ərzaq, dərman və digər malların İraqa

⁶⁰ Юрченко, В.П. Иракско-кувейтские отношения: будет ли свет в конце тоннеля? // – Москва: Иракский кризис. –ИИИИБВ, – 2003. – s.84.

çatdırılmasında vasitəçi rolunu oynayan Habur sərhəd keçidinin açılmasını razılaşırdılar. 1996-cı ildə Kərkük-Yumurtalıq neft boru kəməri açıldı. Tərəflərin “Ərzaq müqabilində neft” proqramı çərçivəsində İraq neftinin 50%-nin ixracını Türkiyə ərazisindən nəqli barədə razılaşması ikitərəfli iqtisadi əlaqələri faktiki olaraq embarqo rejimindən kənar saxladı.⁶¹

XX əsrin 90-cı illərində İraqın regional siyasətinin təhlili onun bir sıra ölkələr, ilk növbədə, Ərəb ölkələri ilə əlaqələrinin fəallaşmasını göstərirdi. Eyni zamanda İraqın yürütdüyü siyasət regional və regiondan kənar qüvvələrin siyasi və iqtisadi çağırışları ilə toqquşurdu ki, bu da ölkənin beynəlxalq təcrid və sanksiyalar rejiminin “yuyulması”na yönəlmiş kursuna ciddi maneələr yaradırdı.

Dissertasiyanın **“XXI əsrin əvvəllərində İraq problemi beynəlxalq münasibətlər kontekstində”** adlanan dördüncü fəslində minilliyin kəsimində İraq böhranının dərinləşməsinə gətirən və 2003-cü il müharibəsi ilə bitən ilkin şərtlər və səbəblər təhlil edilmişdir. Burada həmçinin müharibədən sonrakı ilk illərdə beynəlxalq və regional münasibətlər kontekstində İraqın xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri araşdırılmışdır.

Bu fəslin **birinci paragrafında** XXI əsrin əvvəllərində İraq böhranının dərinləşmə səbəbləri təhlil edilir. Bu, mövcud dünya düzəninə yeni təhdid və çağırışlara cavab olaraq geopolitik səviyyədə baş verən ciddi dəyişikliklərlə bağlı idi. Yeni dünya düzəni və global təhlükəsizlik üçün əsas təhlükə “təcrid olunmuş dövlətlər” (“rogue states”) adlanan ölkələrdən gəlirdi. Bura daxil edilən rejimlər beynəlxalq terrorizmin dəstəklənməsində, KQS əldə olunması cəhdində, təcavüzkar siyasət yürütməkdə və s. ittiham olunurdular.

11 sentyabr 2001-ci il olayları və ABŞ-ın beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizəsi İraq rejiminə birbaşa təsir etdi, o, KQS istehsalında, beynəlxalq terrorizmi, o cümlədən “əl-Qaidəni” dəstəkləməkdə ittiham olunurdu.⁶² Bu dövrdə BMT TŞ-da aktiv fəaliyyət və

⁶¹ Kayar, M. Türk Amerikan İlişkilerinde İrak Sorunu / M. Kayar. İstanbul: İQ Kültürsanat Yayıncılık, – 2003, – s.334.

⁶² National Security Strategy of the United States. September 2002: [Electronic resource] / URL: // <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.htm>.

çoxşahəli siyasi-diplomatik addımlarla bərabər Vaşinqton İraq probleminin güc müstəvisində həllinə hazırlıq apararaq onun sərhədlərinə yaxın ərazilərdə iri hərbi kontingent toplanmışdı. Onun fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri beynəlxalq koalisiyanın formalaşması idi ki, nəticədə 47 dövlət koalisiyaya dəstək ifadə etsə də, yalnız 8-nin hərbi kontingenti əməliyyatlarda iştirak etdi.⁶³

Rəsmi Bağdadın o dövrdə siyasi davranışı və atdıqları addımlar da gərginliyin aradan qaldırılmasına xidmət etmirdi. O, ölkəyə beynəlxalq ekspertlərin qayıtması və KQS və onların istifadəsi məqsədilə hərbi potensialının monitorinqinin davam etdirilməsi barədə dünya birliyinin çağırışlarını cavabsız qoyurdu. Dünyanın aparıcı gücləri arasındakı mövcud ziddiyyətlərə görə düşükləri böhrandan çıxmağa ümidlənən İraq rəhbərliyi müxtəlif maneəvlərlə vaxt qazanmağa çalışdı. Sərt təzyiq və hərbi əməliyyatların dərhal başlanması təhdidi altında rəsmi Bağdad *“dünya birliyinin tələblərinə tabe olmağa”*⁶⁴ hazır olduğunu bildirsə də, rejimin beynəlxalq qurumlarla real əməkdaşlığa istəyi yox idi.

2003-cü ilin martında böhran özünün son mərhələsinə daxil oldu – 20 martda koalisiya qüvvələri “İraq azadlığı” kod adlı hərbi əməliyyata başladılar və aprelin ortalarında S.Hüseynin doğma şəhəri - Tiqrit alındıqdan sonra hərbi əməliyyatların aktiv fazası başa çatdı. Koalisiya öz əsas məqsədinə çatdı və S.Hüseyn başda olmaqla İraqda Bəəs rejimi süquta uğradı. 35 il hakimiyyətdə olmuş və ölkənin sosial-iqtisadi və siyasi inkişafını, onun daxili və xarici siyasətini təkbəşinə müəyyən etmiş bir rejim siyasi səhnəni tərk etdi, bu partiyanın fəaliyyəti isə qadağan edildi.

Fəslin **ikinci paragrafı** müharibədən sonrakı ilk illərdə İraqın xarici siyasətinin başlıca istiqamətlərinin təhlilinə həsr olunub. ABŞ İraqın yenidənqurulması vəzifəsini öz üzərinə götürsə də 1991-ci ildən tətbiq olunan beynəlxalq sanksiya və embarqo rejiminə son qoyan BMT TŞ 22 may 2003-cü il 1483 sayılı qətnaməsinin şərtlərinə

⁶³ Багирова, А. Иракский кризис: внутренний и международный аспекты / А.Багирова. – Баку: Elm və təhsil, – 2017. – s. 92.

⁶⁴ اليسرى م. العراق و المجتمع الدولي، بيروت، دار السلام، ٢٠١٠، ص ٣٩٦

görə prosesə Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi maliyyə strukturları da cəlb olundu. Yeni icra orqanlarının yaradılması və onlara suveren hakimiyyət səlahiyyətlərinin verilməsindən sonra İraq ölkəsinin xarici siyasət mövqelərinin və beynəlxalq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində səylərini artırdı. 2004-cü ilin ortalarında artıq ABŞ, Almaniya, Fransa ilə diplomatik əlaqələr bərpa edildi, bütün qonşu, habelə ABŞ, Avropa və Asiyanın aparıcı dövlətləri də daxil 43 ölkəyə səfir təyin olundu.⁶⁵ Bu dövrdə İraq hökumətinin xarici siyasət sahəsində fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri xarici borcların yenidən strukturlaşdırılması problemi və ölkənin bərpası üçün xarici yardımın alınması idi. Aparıcı dövlətlər borcların tam ya qismən silinməsi, ya da onların ödəmə müddətinin uzadılması müqabilində İraqın bərpasında öz şirkətlərinin iştirakına təminat verilməsini, əvvəlki rejim dönəmində bağlanmış müqavilələrin bərpasını istəyirdilər.

İraqın əsas xarici tərəfdaşı ona hərtərəfli yardım edən ABŞ idi. İki dövlət arasında əlaqələr İraqın müharibədən sonrakı dəyişən statusu ilə əlaqədar olaraq mürəkkəb yol keçmişdi – işğaldan və ABŞ-dan tam asılılıqdan daxili və xarici siyasətdə ölkənin suverenliyinin bərpasına kimi. Elə bu səbəbdən də ikitərəfli münasibətlərin siyasi, iqtisadi, hərbi və təhlükəsizlik sahələrində strateji əməkdaşlığı nəzərdə tutan formasının müəyyənləşməsi problemi önə çıxmışdı. 2007-ci ilin noyabrında “ABŞ və İraq Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Deklarasiya” imzalandı, bir ildən sonra isə koalisiya qüvvələrinin ölkədə mandatının müddəti başa çatandan sonra amerikan qoşunlarının statusu və ölkədə qalması şərtlərini müəyyənləşdirən saziş imzalandı. 2010-cu ilin avqustunda prezident B.Obama İraqda hərbi əməliyyatların bitməsini rəsmi bəyan etdi və ölkədə təhlükəsizliyin və asayışın təmin edilməsi məsuliyyətinin yerli

⁶⁵ Багирова, А. Иракский кризис: внутренний и международный аспекты / А.Багирова. – Баку: Elm və təhsil, – 2017. – s. 199.

hakimiyyətə həvalə olundu.⁶⁶ Həmin dövrdən etibarən Bağdad daha müstəqil siyasi kurs yürütsə də, o, ABŞ-ın iqtisadi və maliyyə, hərbi quruculuq və təhlükəzlik sahəsində yardımına ehtiyacı var idi.

İraq xarici siyasətinin daha bir aparıcı vektoru iqtisadi, siyasi və humanitar sahələri əhatə edən Avropa istiqaməti idi. Aparıcı Avropa strukturları, özəlliklə Avropa İttifaqı (Aİ) ilə çoxtərəfli əlaqələrin dərinləşdirilməsinə xüsusi önəm verilirdi. Bağdadda bu qurumun daimi nümayəndəliyi fəaliyyət göstərirdi. 2007-ci ildə İraq ilə Aİ arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı ticarət haqqında Saziş imzalandı. 2010-cu ilin yanvarında tərəflər arasında “Strateji enerji tərəfdaşlığı” haqda Memorandum imzalandı ki, bu da İraqın energetika sahəsində diversifikasiya siyasətinin davamı idi. İraq hökumətinin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsi və iqtisadiyyat, infrastruktur və həyati vacib sahələrin bərpaı üçün beynəlxalq donor təşkilatlarından maliyyə yardımını almasından ibarət idi. Ən çox xarici investisiyalara ehtiyacı olan sahə İraqın neft-qaz sənayesi idi. 2007-ci ilə kimi Paris sərmayəçilər klubunun üzv-dövlətlərdən 19 ilə müqavilələr imzalanmış, ora daxil olmayan 37 dövlətlə xarici borclar məsələsi həll olunmuşdu. Xarici əlaqələrin diversifikasiyası tərəfdarı olan İraq rəhbərliyi Asiya “nəhəngləri” – Yaponiya, Çin və Cənubi Koreya ilə çoxşahəli əməkdaşlığı inkişafında maraqlı idi.

Ənənəvi sıx İraq-Rusiya münasibətləri rejiminin süqutundan sonra ciddi dəyişikliklərə uğradı. Müharibədən sonra Rusiyanın İraqdakı duruma təsir etmək imkanı xeyli məhdudlaşması səbəbindən onun addımları öz iqtisadi maraqlarının qorunmasına yönəlmişdi. İraqın ən iri sərmayəçilərindən biri olan Rusiya borcun bir hissəsinin silinməsi, ya da ödəmə müddətinin uzadılması əvəzində İraq iqtisadiyyatının baza sahələrinin, ilk növbədə enerji sahəsinin bərpasında, neft-qaz yataqlarının istismarında öz şirkətlərinin iştirakını təmin etməyə

⁶⁶ National Security Strategy of the United States. May 2010: [Electronic resource] / URL: // http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss.viewer/national_securitystrategy

çalışırdı.⁶⁷ Bağdad ikitərəfli əməkdaşlığı xarici siyasətə daha balanslı xarakter verilməsi və ABŞ-dan müəyyən məsafə saxlanması kimi qavrayırdı.

Fəslin **üçüncü paraqrafında** müharibədən sonrakı ilk illərdə İraqın regional münasibətlər sistemində rolu və yeri araşdırılır. Ölkənin regional statusu dəyişdiyi üçün yürütdüyü siyasət də ciddi dəyişikliklərə məruz qaldı. Eyni zamanda onun regional siyasətinin əsas göstəricilərinin formalaşması prosesinə həmçinin regiondan kənar qüvvələrin də təsiri az deyildi.

İraqın regional siyasətinin başlıca istiqaməti Ərəb ölkələri ilə olan münasibətlər müharibədən sonrakı ilk illərdə kifayət qədər mürəkkəb idi. S.Hüseyn dönəmində dəfələrlə bəyan olunan və qonşu dövlətləri qorxudan regional liderlik iddiaları müharibədən sonra öz aktuallığını xeyli itirdi. Buna baxmayaraq, onlar İraqa yönəli “orta xətt” aparırdılar – sözdə dəstəkləyir, əməldə isə müxtəlif bəhanələrlə diplomatik missiyaları açmaqdan, siyasi əlaqələri dərinləşdirməkdən və iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdən yayınırdılar.

Adı çəkilən dövrdə İraqın regional siyasətinin aparıcı xətlərindən birini də Türkiyə və İranla münasibətlər təşkil edirdi. İraq-Türkiyə əlaqələrinin ana xəttini tərəflərin maraqlarına cavab verən iqtisadi əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Onun pik nöqtəsi 2009-cu ildə yaradılan yüksək səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması olmuşdu ki, onun çərçivəsində müxtəlif sahələri əhatə edən layihələr reallaşırdı.⁶⁸ İranla əlaqələrə gəldikdə, onlara regional və global konyunktura prizmasından yanaşmaq gərəkdir. İraqda şiə partiya və qruplaşmalarının mövqelərinin möhkəmlənməsi İrani burada əsas oyunçulardan birinə, İraqın regional siyasətinə təsir edən amilə çevirdi.

Beləliklə, ABŞ-dan çoxşahəli asılılığa baxmayaraq İraq rəhbərliyi regional siyasətdə təcridcən daha çox müstəqillik nümayiş etdirirdi. Dünya və regional güclərin maraqlarına, yeni ictimai-siyasi

⁶⁷Подцероб, А.Б. Россия и кризисные ситуации вокруг Ирака: история и современность // – Москва: Вестник МГИМО, – 2010. №5 (14), – с. 105.

⁶⁸ Türkiyə-İraq Arasında İmzalanmış Yüksək Düzeyli Stratejik İşbirliyi Konseyi Belgesi: [Elektronik kaynak] / URL: <http://www.mfa.gov.tr/data>.

münasibətlərin formalaşması yolunda çətinliklərə rəğmən İraq Yaxın Şərqdə potensial güc mərkəzi olaraq qalırdı.

Nəticədə dissertasiya işinə yekun vurulmuş, ümümləşdirmələr aparılmış, tədqiqatdan əldə edilmiş müddəalar təhlil edilmişdir.

**Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş
aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:**

1. Çağdaş İrak'ta Egemenlik, Din ve Dini Mühalefet //– Ankara: Avrasya dosyası, –2000. c.6. №3, – s. 98-109.
2. İraq nefti uğrunda mübarizə davam edir // – Bakı: Ekspert, – 2000. № 4-5, – s.34-38.
3. Перспективы развития иракской нефти после кризиса в Персидском заливе // “Şərqi aktual problemləri: tarix və müasirlik”. Akademik Z. Bünyatovun xatirəsinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları, – Bakı: –2001, – s.65-68.
4. Некоторые аспекты политики Ирака в зоне Персидского залива на завершающем этапе «холодной войны» //– Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2002. №3 – s.78-84.
5. İrak'ın sosyo-politik yaşamında ordunun rolü //– Ankara: 2023 Dergisi, – 2002. №14, – s.48-53.
6. Внешняя политика Ирака (1968-2003 гг.) / А.Багирова. – Баку: Адильоглы, – 2003, – 540 s.
7. Ирако-сирийские отношения в 90-е гг. XX в. // «Şərqi aktual problemləri: tarix və müasirlik». Akademik Z. Bünyatovun 80-illiyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları, – Bakı: Nurlan, –2003, – s.44-46.
8. İraq müharibəsi və Yaxın Şərqdə siyasi durum // «İraq müharibəsi və Azərbaycan nefti». Konfransın materialları, – Bakı: 14 may 2003, – s.16-23.
9. Ирако-иранские отношения в 90-е годы XX века // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2003. №3, – s.146-154.
10. 90-cı illərdə İraq-Türkiyə münasibətlərinin bəzi aspektləri // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, –

2003. №4, – s.124-131.

11. ABŞ-İraq müharibəsi: üçüncü minilliyin ikinci müharibəsi? //– Bakı: Ekspert, –2003. №3, – s.10-13.

12. İraqi army: myths and Realities // – Ankara: Stradigma.com. E-journal of strategy and analysis, –2003. №4, – p.6-9.

13. İrak ordusu: mitler və gerçəkler: [Elektron resurs] / Ankara: 2003. URL: http://www.stradigma.com/turkce/mayis2003/makale_08.html

14. Иракский режим: вторая мишень антитеррористической борьбы США // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2003. №3, – s.136-142.

15. Отношения Ирака с ведущими державами в период ирако-иранской войны // – Bakı: AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun Elmi araşdırmaları, – 2003. №1-2, – s.267-271.

16. İraq əməliyyatı və turkmanların durumu // – Bakı: Elm və həyat, – 2004. №1-2, – s.11-12.

17. Ближневосточная политика Ирака в конце 60-х -80-е гг. XX века // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2004. №1, – s.157-166.

18. İraqda turkmanların durumu və Türkiyənin mövqeyi // “Dünyada yeni inkişaf meyləri istiqamətində Türk dünyası, Azərbaycan və Türkiyə”. Beynəlxalq elmi-praktiki simpoziumun materialları. – Bakı: –2004, – s.141-142.

19. Основные направления внешней политики Ирака (1968-2003 года) // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2004. №4, – s.210-219.

20. İraq əməliyyatı və neft problemi // – Bakı: Ekspert, – 2004. №2, – s. 29-32.

21. Кувейтский кризис и «Иракская политика» США (1990-2003 гг.) // – Bakı: Bilgi. Sosial bilgilər, – 2004. №1, – s.110-118.

22. Ирако-египетские отношения в 70-90 гг. XX века // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2004. №1, – s.130-135.

23. Зона Персидского залива в системе международных отношений в конце 80-х - начале 90-х годов и политика Ирака // – Bakı: Tarix və onun problemləri, –2004. № 2, –s.154-162.

24. Проблема «арабского единства» во внешней политике Ирака (70-е годы XX века) // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2005. №1, – s.128-136.

25. Шиитское движение в современном Ираке // – Bakı: Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar və təbiət elmləri seriyası, – 2005. №2, – s. 555-564.

26. О некоторых аспектах шиитской проблемы в Ираке // – Bakı: AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun Elmi araşdırmaları, – 2006. №1-4, – s.469-472.

27. Кувейтский кризис и его воздействие на региональную ситуацию // – Тбилиси: Восток и Кавказ, – 2006. №3, – s.28-36.

28. Основные аспекты Ирако-иорданских отношений в 70-е-90-е гг. XX в. // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2006. №3, – s.166-171.

29. Проблемы межарабской интеграции и регионального сотрудничества во внешней политике Ирака (70-80-е гг. XX в.) // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2007. №2, – s.103-108.

30. О некоторых аспектах политики США в Ираке после 2003 г. // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2008. №3, – s.119-125.

31. İraq müharibəsi və Körfəzdə yeni qüvvələr balansı // BDU-nun 90 illik yubileyi münasibətilə Tarix fakültəsi əməkdaşlarının elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: – 2009, – s.347-351.

32. İraq müharibəsi: bəzi nəticələr haqqında // BDU-nun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransının materialları. – Bakı, – 30-31 oktyabr, – 2009, – s.101-102.

33. 2003-cü il İraq müharibəsi ərəfəsində böyük güclərin siyasətinə dair // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2010. №1, – s.93-99.

34. Проблема иракских туркман во внешней политике Турции // “Türk dünyası: dünəni və bu günü”. Beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı: 23-24 may, – 2011, – s.234-238.

35. Война 2003 года и ее влияние на ирако-сирийские отношения // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2011. №1, – s.145-152.

36. Большой Ближний Восток и Ирак // “Yaxın və Orta Şərq: dünəni, bu günü, sabahı” beynəlxalq elmi konfransı. AMEA-nın Şərqsünaslıq İnstitutunun Elmi araşdırmalar toplusunun xüsusi buraxılışı. – Bakı: 24-25 oktyabr 2007, – 2011, – s.49-53.

37. Ирак на рубеже тысячелетия: от «Бури» к «Свободе» / А.Багирова. – Saarbrücken: LAMBERT Academic Publishing, – 2013, – 162 s.

38. Иракская война 2003 г. и ее влияние на атлантические отношения // Akademik V. Məmmədəliyevin 70-illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərqsünaslığın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransın materialları. – Bakı: 14-15 noyabr, – 2012, – s.415-417.

39. Проблемы послевоенного Ирака в региональных отношениях // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2012. №1, – s. 94-101.

40. Müasir dövrdə İraq –Avropa İttifaqı münasibətləri // – Bakı: Tarix və onun problemləri. Akademik Ziya Bünyatovnun 90 illik yubileyinə həsr olunur. Xüsusi buraxılış. – 2012. №2, – s.87-91.

41. О некоторых международных аспектах иракской войны 2003 г.// – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2013. №2, – s.98-104.

42. Ирак в системе региональных отношений (2003-2010) //– Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2014. №4, – s.41-48.

43. Об участии международного сообщества в послевоенном восстановлении Ирака // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2015. №2, – s.59-66.

44. İraqda türkman varlığı: dünəni və bugünü / “III Beynəlxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu”nun materialları. – Bakı: 25-27 may, – 2016, c. II, – s.13-16.

45. Türkiyənin İraq siyasətinin “açar nöqtələri” (2003-2010) // “13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi”. İstanbul: 28-29 Ekim – Bakü, – 2015, 31 Ekim, – Tiflis, – 2015. – 2016, – s.1205-1213.

46. Иракский кризис: внутренний и международный аспекты

/ А.Багирова. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 376 s.

47. Деятельность шиитских улемов в Ираке в годы Первой мировой войны // – Москва: Вопросы истории, – 2018. № 2, – s.146-155.

48. Регіональна геостратегія Туреччини – Іракський вектор // – Praha: Evropsky Filozoficky a historicky diskurz, – 2019. № 2, – s.57-65.

49. Иракский вектор региональной политики Турции // “Ціннісний Вимір розвитку цивілізацій і глобалізація”. Збірник наукових праці. Інститут Всесвітньої історії НАН України, – Kyiev: – 2019, – s.135-145.

50. Некоторые аспекты ирако-германского сотрудничества после 2003 года // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2019. №1, – s. 124-130.

51. Сдвиги в «арабской» политике Ирака после войны 2003 года (на примере отношений с Египтом и Сирией) // – Москва: Евразийский Союз Ученых, – 2019. № 12 (69), – s.119-126.

52. Власть и религия в Ираке // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, – 2020. №3, – s.64-71.

53. Çinin Yaxın Şərq siyasətində İraq istiqaməti // – Bakı: AMEA. Sosial elmlər, – 2021. №1, – s. 9-17.

54. Сдвиги в региональной политике Ирака в 90-е годы // Proceedings of 4th International Scientific and Practical Conference “Scientific Community: Interdisciplinary Research”: Hamburg: – 18-19 may, – 2021, – p. 381-388.

55. The 2003 war and its influence İraqi-Turkish relations // Proceedings of 2nd International Scientific and Practical Conference “İnternational scientific discussion: problems, tasks and prospects”: Brighton: – 21-22 June 2021, – p. 218-228.

56. О некоторых аспектах ирако-египетского сотрудничества после 2003 года // Всеукраїнський науково-практичний конференції з міжнародною участю «Приоритетні напрями досліджень в науковій та освітній діяльності: проблеми та перспективи»: Рівне: – 12 жовтня 2021, – s. 29-33.

Dissertasiyanın müdafiəsi "27" dekabr 2021-ci il tarixində saat 10:00-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED. 2.20 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, akademik Zahid Xəlilov küçəsi, 23

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "22" noyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 12.11.2021.
Kağızın formatı: 60×84 16/1
Həcm: 87.290
Tiraj: 100

“Füyuzat” nəşriyyatının mətbəəsində çap olunmuşdur.